

Εννοιολογικός Προσδιορισμός των Τοπικών Αγορών Εργασίας

ΑΓΓ. Ι. ΕΥΣΤΡΑΤΟΓΛΟΥ*

1. Εισαγωγή

Βασικός στόχος του παρόντος άρθρου είναι ο εννοιολογικός προσδιορισμός των τοπικών αγορών εργασίας. Η επίτευξη αυτού του στόχου απαιτεί τη διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα στις αγορές εργασίας και στις χωρικές δομές, ή πιο συγκεκριμένα, απαιτεί την ερμηνεία του τοπικού, σε σχέση με την αγορά εργασίας. Η επιδίωξη αυτή οδηγεί άμεσα σε μία σειρά ερωτημάτων. Είναι οι επιδράσεις του χώρου ανεξάρτητες ή ουσιαστικά ενσωματωμένες στις διαδικασίες, που καθορίζουν τις λειτουργίες των αγορών εργασίας. Ο χώρος θα πρέπει να θεωρηθεί ως μία άλλη διάσταση των καταμήσεων της αγοράς εργασίας, όπως αυτές που συνδέονται με τις τάξεις, την εθνικότητα, το φύλο, ή οι επιδράσεις του, θα πρέπει να ειπωθούν σε ένα ολότελο ξεχωριστό αναλυτικό πλαίσιο. Καταβάλλεται με άλλα λόγια προσπάθεια να γίνει κατανοητό, κατά πόσο οι χωρικές δομές και η αλληλεπίδραση μεταξύ χώρου και κοινωνικών διαδικασιών, μπορεί να αναδειχθούν πολύτιμες στη βαθύτερη κατανόηση των μηχανισμών της αγοράς εργασίας. Και τούτο γιατί η ελλιπής κατανόηση των επιδράσεων του χώρου, από την πλευρά των θεωρητικών της αγοράς εργασίας, αντικατοπτρίζεται στην ανεπαρκή και, σε πολλές περιπτώσεις, λαθεμένη χρήση του όρου “τοπική αγορά εργα-

* Άγγελος Ι. Ευστράτογλου, Δρ. Οικονομικών της Εργασίας, Επιστημονικός Συνεργάτης του Τμήματος Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Παντείου Πανεπιστημίου.

σίας". Το γεγονός δηλαδή ότι οι θεωρίες του χώρου αναπτύχθηκαν, σε μεγάλο βαθμό, ξεχωριστά από τις οικονομικές θεωρίες (Martin 1986, Γετίμης 1989), καταλήγει και συμβάλλει στην ελλιπή κατανόηση της έννοιας των τοπικών αγορών εργασίας.

Το άρθρο χωρίζεται σε τέσσερα μέρη. Στο πρώτο διερευνώνται οι αλληλεπιδράσεις των χωρικών σχέσεων και των κοινωνικών δομών, μέσα από την αποσαφήνιση της έννοιας του χώρου και των επιδράσεων του στις κοινωνικές διαδικασίες. Στο δεύτερο, αναλύεται η έννοια της τοπικότητας, καθώς διευκολύνει τόσο την κατανόηση των χωρικών και κοινωνικών σχέσεων, όσο και στην ανάδειξη της έννοιας και των πλεονεκτημάτων του τοπικού. Στο τρίτο μέρος, η ενσωμάτωση στη σχετική ανάλυση, της έννοιας της εργασίας και των χωρικών της χαρακτηριστικών, οδηγεί στην ανάδειξη των ζητημάτων, που σχετίζονται με την έννοια των τοπικών αγορών εργασίας. Η έννοια των τοπικών αγορών εργασίας αναλύεται μέσα στα πλαίσια διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων των αγορών εργασίας, και μέσα από την κριτική θεώρησή της, εντοπίζονται τα πλεονεκτήματα, οι ελλείψεις και τα προβλήματα, που οι τοπικές αγορές εργασίας παρουσιάζουν, ως θεωρητικό κατασκεύασμα και ως αναλυτικό πλαίσιο. Στο τέταρτο και τελευταίο μέρος, το άρθρο ολοκληρώνεται με την παρουσίαση των κυριότερων συμπερασμάτων της ανάλυσης και με την παράθεση μίας εκτενούς βιβλιογραφίας.

1.1. Χωρικές Δομές και Κοινωνικές Σχέσεις

Στο τμήμα αυτό του άρθρου διερευνώνται οι σχέσεις ανάμεσα στις αγορές εργασίας και στο χώρο, μέσα από την ανάλυση των κοινωνικών διαδικασιών και της χωρικής δομής. Επιχειρείται με άλλα λόγια ο εντοπισμός του ρόλου του χώρου στη διαμόρφωση των κοινωνικών δομών της καπιταλιστικής κοινωνίας. Οι σχέσεις ανάμεσα στο χωρικό και στο κοινωνικό αποτελούσαν στο παρελθόν κύριο αντικείμενο των γεωγράφων. Στις δεκαετίες του 1970 και 1980 το ζήτημα της ιδιαίτερης σημασίας των χωρικών σχέσεων απασχόλησε τόσο τη γεωγραφία, και ειδικότερα τον κλάδο

της ανθρώπινης γεωγραφίας, όσο και την κοινωνιολογία και την περιφερειακή οικονομική ανάλυση. Σκοπός του άρθρου σ' αυτό το σημείο δεν είναι να παρουσιάσει μία επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας και να εμβαθύνει στην ανάλυση των σχέσεων του χωρικού με το κοινωνικό, αλλά να περιορισθεί στην ανάλυση των βασικών εκείνων σημείων, τα οποία κρίνονται απαραίτητα για ένα εννοιολογικό προσδιορισμό των τοπικών αγορών εργασίας.

Στη θεώρηση των σχέσεων του χωρικού και του κοινωνικού προκύπτει άμεσα το ερώτημα της προτεραιότητας ανάμεσα στις χωρικές δομές¹ και στις κοινωνικές σχέσεις. Είναι ο χώρος αναπόσπαστο μέρος των κοινωνικών διαδικασιών αυτών καθ' εαυτών, με αποτέλεσμα την παράλληλη θεώρηση τους ή πρέπει, όπως υποστηρίζει ο Urry (1981), να θεωρηθεί ο ρόλος του χώρου ως δευτερεύον, με αποτέλεσμα οι επιδράσεις του να περιορίζονται στη θεώρηση των τρόπων, με τους οποίους οι κοινωνικές διαδικασίες εμφανίζονται στον πραγματικό κόσμο. Μία πλήρης απάντηση στο ερώτημα αυτό εντάσσεται στο κέντρο της διαμάχης των επιδράσεων του χώρου και ξεφεύγει από τους στόχους του παρόντος άρθρου². Καθίσταται όμως απαραίτητος ένας εννοιολογικός προσδιορισμός του χώρου. Παρά το μεγάλο όγκο της σχετικής βιβλιογραφίας και το γεγονός ότι οι ερευνητές σταδιακά, έχουν οδηγηθεί σε μία συναίνεση ως προς την έννοια του χώρου, μπορεί να ειπωθεί ότι οι υπάρχοντες προσδιορισμοί απέχουν πολύ από το να θεωρηθούν απόλυτα ικανοποιητικοί.

Σε μία προσπάθεια προσδιορισμού της έννοιας του χώρου, ο Urry (1985) υποστηρίζει ότι ο χώρος μπορεί να θεωρηθεί ως ένα πλέγμα σχέσεων ανάμεσα στις κοινωνικές ενότητες ή αντικείμενα, που τον προσδιορίζουν, οι οποίες υπάρχουν σε κατάσταση αλληλεξάρτησης. Δεν μπορεί να προσδιορισθεί σε απόλυτους όρους και δεν αποτελεί ένα υποδοχέα, ο οποίος, κατά κάποιο τρόπο, είναι ξεχωριστός από τα αντικείμενα, που εμπεριέχονται σ' αυτόν, ενώ ταυτοχρόνως δεν μπορεί να θεωρηθεί, ως αυτά καθ' αυτά τα αντικείμενα, που περιέχει. Η παραδοχή της θέσης ότι δεν υπάρχει χώρος χωρίς κοινωνικές διαδικασίες και κοινωνική δράση (μέσα σ' αυτόν), ότι δηλαδή ο χώρος είναι κοινωνικά

κατασκευασμένος και οι χωρικές δομές μπορεί να θεωρηθούν ως πλέγμα διάφορων αποτελεσμάτων άλλων κοινωνικών μηχανισμών, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο χώρος δεν είναι δυνατό να απομονωθεί και να μελετηθεί ξεχωριστά από τα κοινωνικά αντικείμενα. Εύλογα, προκύπτει το ερώτημα, κατά πόσο είναι δυνατό να απομονωθούν τα κοινωνικά αντικείμενα από τη συγκεκριμένη μορφή και να υπάρξει μία μη χωρική επιστήμη. Κατά πόσο δηλαδή είναι δυνατό να απομονωθεί η κοινωνία από τον χώρο και να διαμορφωθεί μία μη χωρική κοινωνική επιστήμη.

Πολλοί ερευνητές (Sayer 1985, Cox και Mair 1989 κ.α), θεωρούν πως είναι δυνατό, στο βαθμό που, το ιδιαίτερο ενδιαφέρον εντοπίζεται στην αφηρημένη έρευνα (θεωρία) και όχι στη συγκεκριμένη διερεύνηση των αποτελεσμάτων των χωρικών αντιπαράθεσεων των κοινωνικών αντικειμένων. Και τούτο διότι οι ανάγκες της αφηρημένης έρευνας αντιμετωπίζουν το χώρο μέχρι του σημείου, που το θεωρούν ως απαραίτητη ιδιότητα των κοινωνικών αντικειμένων, τα οποία σχετίζονται με αυτόν. Βεβαίως η άποψη αυτή τίθεται στο κέντρο της μεγάλης φιλοσοφικής διαμάχης για τη διάκριση του αφηρημένου με το συγκεκριμένο, της θεωρητικής με την εμπειρική ανάλυση. Χωρίς να επιθυμείται η παρέμβαση στη μεγάλη αυτή συζήτηση, γίνεται αναφορά, με ιδιαίτερη συντομία, σε μία προσπάθεια αποσαφήνισης των σχετικών εννοιών. Οι αφαιρέσεις αναμιγνύουν έννοιες ειδικά σχεδιασμένες να αναφερθούν σε συγκεκριμένα μονοδιάστατα ζητήματα των αντικειμένων. Συνήθως, τα αντικείμενα της έρευνας είναι πολυδιάστατα (ως εκφράζοντα σύνθετες πραγματικότητες) και συγκεκριμένα. Προκειμένου να γίνουν κατανοητά, τα πολλά συστατικά στοιχεία τους απομονώνονται, με τη βοήθεια συγκεκριμένων αφαιρέσεων, οι οποίες αργότερα πρέπει να ανασυντεθούν. Με αυτήν την έννοια, το αφηρημένο δεν ταυτίζεται με το ακαθόριστο, το ασαφές ή το αόριστο. Οι αφαιρέσεις μπορούν να αναφερθούν σε πραγματικά αντικείμενα με τον ίδιο τρόπο, ή τουλάχιστον όχι λιγότερο ικανοποιητικά, από ότι συγκεκριμένες έννοιες, πράγμα που σημαίνει ότι το αφηρημένο δεν σηματοδοτεί έλλειψη αναφοράς σε πραγματικά αντικείμενα³.

Η έμφαση αυτή του χωρικού, ως αποτελούμενου από τις σχέσεις ανάμεσα σε κοινωνικά αντικείμενα, σημαίνει ότι δεν είναι θεμιτό να θεωρείται ότι υπάρχει αλληλεξάρτηση ανάμεσα σε διαφορετικές χωρικές ενότητες αυτές καθ' εαυτές, καθώς επίσης είναι λανθασμένο να θεωρείται ότι οι χωρικές δομές προσδιορίζουν τα πρότυπα της κοινωνικής οργάνωσης. Η αναγνώριση της σημασίας του χώρου δεν υπονοεί ότι οι χωρικές δομές, από μόνες τους, έχουν προσδιοριστικά αποτελέσματα. Είναι οι διαφορετικές κοινωνικές δομές, των οποίων τα χωρικά πρότυπα εμφανίζονται διαφοροποιημένα, που παράγουν τα διακριτά αποτελέσματα.

Από τη σύντομη αυτή ενασχόληση με την έννοια του χώρου, οι σύνθετες σχέσεις ανάμεσα στις χωρικές δομές και στις κοινωνικές σχέσεις γίνονται ιδιαίτερα φανερές. Όπως προαναφέρθηκε, ο χώρος δεν μπορεί να θεωρηθεί αναπόσπαστο μέρος της κίνησης των νόμων της καπιταλιστικής κοινωνίας, αλλά στη διαδικασία λειτουργίας τους, οι κοινωνικές διαδικασίες επηρεάζονται από τις χωρικές δομές. Έτσι ενώ η προτεραιότητα των κοινωνικών διαδικασιών εμφανίζεται, η χωρική τους μορφή δεν εντοπίζεται μονοδιάστατα χωρίς προβλήματα.

Έχοντας προσδιορίσει σε σύντομία, κάποιες όψεις των σχέσεων χωρικού και κοινωνικού, γίνεται στη συνέχεια αναφορά στην έννοια της "τοπικότητας". Η έννοια αυτή βρίσκεται στο επίκεντρο μίας μεγάλης συζήτησης, η οποία αφορά αφ' ενός μεν τις σχέσεις του χωρικού με το κοινωνικό, αφ' ετέρου δε τις σχέσεις θεωρίας και εμπειρικής έρευνας μέσα από την αναζήτηση και τον προσδιορισμό της κατάλληλης κλίμακας για την εμπειρική έρευνα.

1.2. Τοπικότητες: Μια Ανοικτή Συζήτηση

Δεν υπάρχουν δύο ίδια μέρη. Οι γεωγραφικές παραλλαγές είναι προφανείς και υπαρκτές ακόμη και στις περισσότερο ομοιογενώς αναπτυγμένες χώρες.... Οι τοπικές περιοχές δεν είναι ο παθητικός αποδέκτης αλλαγών, που έχουν συντελεσθεί σ' ένα

υψηλότερο εθνικό ή διεθνές επίπεδο...Η μεγάλη ποικιλία των καταστάσεων, που ήδη υπάρχουν σε τοπικό επίπεδο, επιδρά στο πώς οι διαδικασίες αυτές λειτουργούν, έτσι ώστε να καταλήγουν στην μοναδικότητα του τόπου (Massey, 1984:117-120).

Αν και η κατάληξη του σύντομου αυτού αποσπάσματος μπορεί να θεωρείται εν μέρει προβληματική, με την έννοια ότι, η μοναδικότητα του τόπου δίνει έμφαση σ' όλες εκείνες τις διαδικασίες, οι οποίες οδηγούν στη διαφοροποίηση και στην ιδιαιτερότητα, παραγνωρίζοντας πολλές φορές την ύπαρξη κοινών διαδικασιών, που λειτουργούν με τον ίδιο συστηματικό τρόπο και, πολλές φορές, οδηγούν σε κοινά αποτελέσματα (φαινόμενα), αποτελεί τη βάση της εξέλιξης της συζήτησης γύρω από την έννοια της τοπικότητας.

Βασικός στόχος πολλών μελετών τοπικότητας στην δεκαετία του 1970 ήταν η απόδειξη του γεγονότος ότι οι τοπικές οικονομίες δεν μπορούσαν να κατανοηθούν με δικούς τους όρους, αλλά ότι ήσαν υποκείμενες σε μία ποικιλία ευρύτερων οικονομικών διαδικασιών και πιο συγκεκριμένα των εθνικών και διεθνών τάσεων αναδιάρθρωσης βιομηχανιών και επιχειρήσεων. Οι ερευνητές ισχυριζόνταν ότι αυτές οι διαδικασίες ήσαν το κλειδί κατανόησης του τοπικού, ότι δηλαδή, οι τοπικές ή περιφερειακές οικονομίες ήσαν ελλειπείς (χωρίς νόημα), χωρίς την ανάλυση αυτών των ευρύτερων διαδικασιών, οι οποίες προέρχονταν από τις μεταβαλλόμενες κοινωνικές σχέσεις και με τη σειρά τους ενεργοποιούσαν περαιτέρω κοινωνικές αλλαγές στα πλαίσια κάθε τοπικότητας (Urry, 1986:233).

Περισσότερο σύγχρονες απόψεις (Massey 1985, 1991, 1993, Urry 1986, Thift 1983, Sayer 1985, Gregory και Urry 1985, Cochrane 1987, Jonas 1988, Cooke 1986, 1989, Cox και Mair 1991, Duncan και Savage 1991 κ.α), θεωρούν ότι οι αλλαγές της οικονομικής και κοινωνικής δομής των τοπικοτήτων οφείλονται εν μέρει στις εθνικές και διεθνείς τάσεις αναδιάρθρωσης, αλλά τούτο δε σημαίνει ότι επειδή οι τοπικότητες επηρεάζονται από αυτές τις τάσεις, απλά αντανakλούν αυτές τις αλλαγές. Υπάρ-

χουν αναμφίβολα διαδικασίες μέσα στις τοπικότητες, οι οποίες επηρεάζουν και προσδιορίζουν τα αποτελέσματα μέσα σ' αυτές. Γίνεται φανερό ότι προκειμένου ναδειχθεί ότι οι τοπικότητες αποτελούν σημαντικές κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές ενότητες⁴ είναι απαραίτητο ναδειχθεί ότι πράγματι υπάρχουν καταστάσεις (διαδικασίες) μέσα στις τοπικότητες, οι οποίες παράγουν χαρακτηριστικά διακριτά αποτελέσματα. Τι είναι όμως μία τοπικότητα; Πως προσδιορίζεται και ποία τα βασικά, αν υπάρχουν, πλεονεκτήματα της χρήσης τους; Μία πρώτη προσέγγιση, η οποία ξεπηδάει από την ευρεία χρήση του όρου, μπορεί να συνοψισθεί στο ότι τοπικότητα είναι ένας απλός περιγραφικός όρος του τόπου, στον οποίο οι κάτοικοι ζουν και βιώνουν τις καθημερινές εργασιακές και οικογενειακές τους εμπειρίες και γύρω από τον οποίο λειτουργούν πολιτικά, με μία ευρύτερη έννοια από αυτήν της εκλογικής συμμετοχής. Με άλλα λόγια ως τοπικότητα μπορεί να θεωρηθεί η περιοχή, που συγκεντρώνει τις βασικές οικονομικές και κοινωνικές λειτουργίες και δραστηριότητες των ατόμων. Μία τέτοια προσέγγιση όμως είναι εξαιρετικά ασαφής και δύσκολα μπορεί να ξεχωριστεί από την έννοια της κοινότητας.

Ο Cooke, (1989:10) σε μία προσπάθεια προσδιορισμού της έννοιας της τοπικότητας⁵, αναγνωρίζει τις σημαντικές δυσκολίες και το κενό στη φιλολογία των κοινωνικών επιστημών, όταν αναφέρονται σε έννοιες σχετιζόμενες με τη σφαίρα της κοινωνικής δραστηριότητας προσδιορισμένης στον τόπο. Το κενό αυτό επιχειρεί να καλύψει με την έννοια της τοπικότητας. Επιχειρεί συγκεκριμένα, να ορίσει την τοπικότητα...

... ως το χώρο, μέσα στον οποίο η πλειονότητα των πολιτών βιώνει το μεγαλύτερο μέρος της καθημερινής εργασιακής και καταναλωτικής δραστηριότητας. Με αυτήν την έννοια η τοπικότητα αποτελεί τη βάση μίας μεγάλης μέτρησης των ατομικών και συλλογικών πρωτοβουλιών για δράση, επέκταση ή υπεράσπιση των δικαιωμάτων αυτών, όχι μόνο στη σφαίρα της πολιτικής, αλλά γενικότερα στις σφαίρες της πολιτιστικής, οικονομικής και κοινωνικής ζωής (Cooke, 1989:12).

Έτσι, η τοπικότητα αποτελεί τη βάση στην οποία τα (κοινωνικά) υποκείμενα ασκούν την ικανότητα τους για δραστηριοποίηση, μέσα από αποτελεσματικές ατομικές και συλλογικές παρεμβάσεις, μέσα και πέρα από αυτήν τη βάση. Σύμφωνα με τον Newby, (1986:214), παρέχουν το ιδανικό όχημα για τη μελέτη των σχέσεων ανάμεσα στις οικονομικές και χωρικές διαστάσεις της αναδιάρθρωσης από τη μία πλευρά και στις συγκεκριμένες μορφές κοινωνικής δραστηριότητας και πολιτιστικής συνειδητοποίησης από την άλλη. Οι τοπικότητες, από την στιγμή που διαμορφώνονται, αποτελούν στην ουσία ανθρώπινο προϊόν (Pred, 1984) και είναι διαρκώς μεταβαλλόμενες. Οι δραστηριότητες των ατόμων, ως ένα βαθμό, μεταβάλλουν και διαμορφώνουν το κοινωνικό περιβάλλον, συμβάλλοντας μ' ένα μερίδιο στην άνιση γεωγραφική κατανομή των κοινωνικών δραστηριοτήτων.

Έτσι ένα από τα θεωρητικά πλεονεκτήματα των τοπικοτήτων εμφανίζεται καθώς παρέχει ταυτόχρονα ένα μέσο κατανόησης των τρόπων, με τους οποίους οι δομικές τάσεις αρθρώνονται σε συγκεκριμένα κοινωνικά περιεχόμενα, αλλά και τη δυνατότητα διερεύνησης του ρόλου του ανθρώπινου παράγοντα σ' αυτές τις διαδικασίες. Το μεγάλο όμως θεωρητικό πλεονέκτημα της χρήσης των τοπικοτήτων έγκειται στο γεγονός ότι επιχειρούν ταυτόχρονα να εντάξουν μία περιοχή στις ευρύτερες (εθνικές ή διεθνείς) διαδικασίες οικονομικής και κοινωνικής αναδιάρθρωσης, χωρίς να απολέσουν τη δυνατότητα καταγραφής και ανάλυσης των ιδιομορφιών της περιοχής καταδεικνύοντας την ιδιαιτερότητα του τόπου⁶. Στις θεωρήσεις αυτές όμως, ελλοχεύει ο κίνδυνος⁷ η ανάλυση των τοπικοτήτων να οδηγήσει σε μία συστηματική καταγραφή των συγκεκριμένων περιοχών, παρά σε μία ανάλυση των διαδικασιών, οι οποίες προσδιορίζουν την εξέλιξή τους. Σε γενικές γραμμές οι κριτικές επισημάνσεις στα ζητήματα των τοπικοτήτων μπορεί να ενταχθούν σε δύο ενότητες.

Η πρώτη ενότητα αναφέρεται στις σχέσεις του αφηρημένου με το συγκεκριμένο, τις σχέσεις με άλλα λόγια θεωρίας και εμπειρικής έρευνας, έτσι όπως διαμορφώνονται στις θεωρητικές αλλά και εμπειρικές αναζητήσεις των τοπικοτήτων. Η θεώρηση των το-

πικιοτήτων ως συγκεκριμένων, και πολλές φορές, γεωγραφικά προσδιορισμένων ενοτήτων, έχει οδηγήσει πολλούς ερευνητές, στην αντίληψη, ότι μόνο οι τοπικότητες μπορεί να είναι συγκεκριμένες. Η διάθεση ταύτισης του τοπικού με το συγκεκριμένο, σε αντίθεση με τη θεώρηση του γενικού ως αφηρημένου, δημιουργεί νέες συγχύσεις καθώς για παράδειγμα μία τοπική οικονομία δεν είναι πιο συγκεκριμένη από μία εθνική οικονομία, ή ακόμη από την παγκόσμια οικονομία. Η όποια διαφορά τους δεν έγκειται στη σφαίρα του συγκεκριμένου ή αφηρημένου, αλλά στο επίπεδο της γεωγραφικής κλίμακας. Με τη σειρά της η γεωγραφική κλίμακα δεν οδηγεί από μόνη της (δεν επιτρέπει) τη διάκριση των καταστάσεων σε ασαφείς, αφηρημένες ή συγκεκριμένες, αλλά ως εκ του μεγέθους τους, μερικές περιοχές περιλαμβάνουν μεγαλύτερη ποικιλία καταστάσεων και φαινομένων. Με την ίδια λογική, η θεώρηση ενός φαινομένου ως γενικού, απλά και μόνο επειδή έχει μεγαλύτερο μέγεθος, δεν το καθιστά αυτόματα περισσότερο προσφιλές ή αποδεκτό στην θεωρία. Το τοπικό, λαμβανόμενο ως μικρό ή μικρότερο, εμφανίζει τη δική του θεωρητική οντότητα και σημασία.

Η δεύτερη ενότητα αναφέρεται στο ζήτημα της επιλογής της κατάλληλης χωρικής κλίμακας για την ανάλυση των φαινομένων των αγορών εργασίας. Πολλοί ερευνητές (Urry 1981, 1986, Coombes, Green και Owen 1988) θεωρούν ότι οι οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις στις σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες, έχουν μετατοπίσει το ενδιαφέρον των ερευνητών από την περιφέρεια στις τοπικότητες. Αυτό όμως, που, θεωρητικά, συνιστά το βασικό πλεονέκτημα των τοπικοτήτων, η θεώρησή τους δηλαδή ως συγκεκριμένα πεδία συνάντησης και διαμόρφωσης κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών και πολιτιστικών διαδικασιών και φαινομένων, αποτελεί και το βασικό εμπόδιο στον ολοκληρωμένο εννοιολογικό τους προσδιορισμό και στη συγκεκριμένη γεωγραφική τους μορφή, που αναμφίβολα σχετίζεται με τον καθορισμό συγκεκριμένων γεωγραφικών ορίων. Έτσι, στην ασάφεια της έννοιας των τοπικοτήτων, εκτός από ζητήματα αποσαφήνισης αυτής καθ' αυτής της έννοιας τους, συμβάλλει και η αδυναμία

προσδιορισμού των γεωγραφικών ορίων τους, έτσι ώστε ερευνητές, να παραδέχονται ότι,

...τοπικότητα μπορεί να είναι οποιαδήποτε γεωγραφική περιοχή, μεταξύ μίας περιοχής μετακίνησης προς την εργασία και μιάς οποιασδήποτε υπο-εθνικής γεωγραφικής ενότητας (Urry 1981).

Γίνεται άμεσα σαφές ότι τέτοιες παραδοχές προκαλούν μεγαλύτερη σύγχυση και αναιρούν τα πλεονεκτήματα θεώρησης των τοπικοτήτων, ως ιδανική κλίμακα ανάλυσης, καθώς μία τοπικότητα μπορεί να είναι, για παράδειγμα, μικρότερη ή μεγαλύτερη από μία περιφέρεια.

Ταυτοχρόνως όμως υπάρχει σχετική ομοφωνία στην άποψη ότι διαφορετικές χωρικές κλίμακες ανάλυσης είναι κατάλληλες για τη μελέτη διαφορετικών φαινομένων (Simpson 1983, Saunders 1985, Smith 1987). Η αρχική αυτή αντίφαση σχετικοποιεί τα πλεονεκτήματα των τοπικοτήτων, ως αναλυτικό πλαίσιο, και οδηγεί στην παραδοχή ότι και άλλες κλίμακες ανάλυσης μπορεί να συμβάλλουν στην κατανόηση διαφόρων φαινομένων. Για ένα μεγάλο μέρος ερευνητών, το τοπικό επίπεδο είναι το πιο κατάλληλο στην ανάλυση και κατανόηση των φαινομένων στις αγορές εργασίας. Μερικές διαδικασίες έχουν κυρίως τοπικό χαρακτήρα (ζητήματα κατοικίας, κοινωνικών παρεμβάσεων, πολιτικής οργάνωσης, πολιτιστικής πρακτικής, υπηρεσιών κατανάλωσης κ.λ.π), ενώ άλλες έχουν χαρακτήρα εθνικό ή υπερ-εθνικό. Τούτο σημαίνει ότι ερευνώντας τα οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα από διαφορετικές χωρικές κλίμακες, φωτίζονται διαφορετικές πλευρές των φαινομένων και συνάγονται διαφορετικά συμπεράσματα. Ο Smith αναφέρει χαρακτηριστικά ότι...

...εάν εξετασθούν τα φαινόμενα από μία συγκεκριμένη κλίμακα, ανακαλύπτεται ένα πρότυπο (ή η έλλειψή του), εάν εξετασθούν από μία διαφορετική, ανακαλύπτεται ένα διαφορετικό (Smith, 1987:64).

Η άποψη πως οι τοπικότητες υπερέχουν ως βάση ανάλυσης των κοινωνικών διαδικασιών δε συμβαδίζει με τη θεώρηση ότι οι διαφορετικές χωρικές κλίμακες ανάλυσης είναι κατάλληλες για τη μελέτη διαφορετικών κοινωνικών φαινομένων. Η ασυμβατό-

τητα αυτή συνιστά ένα από τα ζητήματα, που διατηρούν το θέμα των τοπικοτήτων ανοικτό.

Συμπερασματικά μπορεί να ειπωθεί ότι, στο βαθμό που η θεωρητική σημασία των τοπικοτήτων συνδέεται με τα συνεχώς μεταβαλλόμενα χωρικά και χρονικά χαρακτηριστικά του κεφαλαίου και της εργασίας, αναδεικνύεται ένα πλήθος παραγόντων, που συνδέονται αφ' ενός μεν με την αυξανόμενη κινητικότητα του κεφαλαίου και τη δυνατότητα ευχερέστερης επιλογής περιοχών εγκατάστασης (Storper και Walker 1983), αφ' ετέρου δε με τη διαφοροποίηση (ποσοτικά και ποιοτικά) των γεωγραφικών κατανομών της εργασίας. Είναι αυτό το πλήθος των παραγόντων, που επιχειρούν να συμπεριλάβουν στην ανάλυσή τους οι τοπικότητες. Έτσι παρά την αναμφισβήτητη σημαντικότητα του διαλόγου στα πλαίσια των τοπικοτήτων, η ύπαρξη πλήθους εκκρεμών ζητημάτων, υποχρεώνει στη διατήρηση της σχετικής συζήτησης ανοικτή.

1.3. Τοπικές Αγορές Εργασίας

Η προηγηθείσα ανάλυση των τοπικοτήτων μπορεί να ειπωθεί ότι λειτουργεί ως προοίμιο στον εννοιολογικό προσδιορισμό των τοπικών αγορών εργασίας. Η προσπάθεια διερεύνησης των σχέσεων μεταξύ χωρικών δομών και κοινωνικών διαδικασιών, της αποσαφήνισης των σχέσεων αφηρημένου-συγκεκριμένου, θεωρίας και εμπειρικής έρευνας, η προσπάθεια ανάδειξης της σημασίας του τοπικού, διαμορφώνουν το πλαίσιο, εντός του οποίου η έννοια των τοπικών αγορών εργασίας θα επιχειρηθεί να προσδιορισθεί.

Αν και η έννοια της τοπικότητας, παρά τα προβλήματα σαφήνειας και ολοκλήρωσης, που παρουσιάζει, εμφανίζεται ευρύτερη αυτής των τοπικών αγορών εργασίας, πολλοί ερευνητές (Cooke 1986, Gregson 1987, Jonas 1988, Coombes, Green και Owen 1988, Lovering 1989 κ.α) θεωρούν ότι οι τοπικές αγορές εργασίας αποτελούν το βασικό κορμό των τοπικοτήτων, καθώς η ενσωμάτωση των μηχανισμών της αγοράς εργασίας στις αναλύσεις των τοπικοτήτων, μπορεί να συνεισφέρει σημαντικά στην αποσαφήνιση

της έννοιας τους⁸. Οι τοπικές αγορές εργασίας παρέχουν τους μηχανισμούς που συνδέουν αυτούς που εργάζονται με αυτούς που δεν εργάζονται, δια μέσου της κατανομής των εισοδημάτων στα άτομα και στα νοικοκυριά. Η επίδραση των οικονομικών μεταβολών στα άτομα, μεσολαβείται από τις κοινωνικές σχέσεις της παραγωγής, οι οποίες εμφανίζονται και αναπαράγονται στις δομές των τοπικών αγορών εργασίας. Έτσι οι τοπικές αγορές εργασίας συνθέτουν το κοινωνικό εκείνο πλαίσιο εντός του οποίου, οι ευκαιρίες των ατόμων, ως μελών των νοικοκυριών, εμφανίζονται και μορφοποιούνται. Με άλλα λόγια οι τοπικές αγορές εργασίας αποτελούν την κατάλληλη κλίμακα ανάλυσης των φαινομένων εκείνων, που συνδέονται πρωτίτως με τις οικονομικές μεταβολές και εξελίξεις⁹.

Στο τμήμα του άρθρου που ακολουθεί, η έννοια και οι λειτουργίες των τοπικών αγορών εργασίας διερευνώνται μέσα στα πλαίσια διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων. Οι προσεγγίσεις αυτές, στη διεθνή βιβλιογραφία, αντιμετωπίζονται είτε ως ερμηνευτικά πλαίσια των φαινομένων, που εμφανίζονται στις αγορές εργασίας, είτε ως ιδεολογίες, με την έννοια ότι στο σώμα τους συμπεριλαμβάνουν εκτός από ερμηνευτικές μεταβλητές και κοινωνικές και ηθικές αξίες και συμπεριφορές. Και καθώς το έργο της ταξινόμησης των διάφορων θεωρητικών προσεγγίσεων της αγοράς εργασίας παρουσιάζει σημαντικές δυσχέρειες (Cooke 1983a), η προσπάθεια ταξινόμησής τους εδώ, κάθε άλλο παρά ολοκληρωμένη θα πρέπει να θεωρηθεί. Στα πλαίσια της όμως καταβάλλεται μια προσπάθεια ανάδειξης και συστηματικής καταγραφής, τόσο των κοινών, όσο και των διαφορετικών στοιχείων, που οι θεωρήσεις αυτές εμφανίζουν.

1.3.1. Οι Νεοκλασικές θεωρήσεις των τοπικών αγορών εργασίας

Το ενδιαφέρον των οικονομολόγων για τη σύνθετη δομή και λειτουργία των τοπικών αγορών εργασίας υπάρχει ήδη από την πρώτη δεκαετία μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι, ξεκινώντας από προσπάθειες ερμηνείας της μεγάλης διασποράς των πραγματικών μισθών, που παρατηρεί

η εμπειρική έρευνα, οδηγούνται στην έννοια των μη ανταγωνιστικών¹⁰ (μη προνομιούχων) ομάδων στην αγορά εργασίας και από εκεί στην ύπαρξη επαγγελματικών, βιομηχανικών, γεωγραφικών και άλλων κοινωνικο-οικονομικών εμποδίων στην πλήρη και ελεύθερη κινητικότητα της εργασίας. Το αρχικό ενδιαφέρον όμως των οικονομολόγων εντοπίζεται κυρίως στην ύπαρξη ή μη κινητικότητας και όχι τόσο στην ύπαρξη χωρικών εμποδίων μέσα στις αγορές εργασίας (Goldner, 1955:113). Στην παραδοσιακή οικονομική θεώρηση, η χωροθέτηση της αγοράς και οι γεωγραφικές της διαστάσεις είτε αναφέρονται ασαφώς, είτε θεωρούνται ως ζητήματα δευτερεύουσας σημασίας (Clark και Gerlter, 1983:175). Από την εποχή που ο Robinson ανέφερε χαρακτηριστικά ότι...

πιθανότατα γνωρίζουμε περισσότερα γύρω από τον περίγυρο του φεγγαριού, από ότι γνωρίζουμε για τις λειτουργίες των τοπικών αγορών εργασίας...

και θεωρούσε ότι...

...η όποια ανάλυσή τους πρέπει να γίνεται με δεδομένη την πλήρη απασχόληση.... (Robinson, 1967:36),

μέχρι σήμερα, όπου ο στόχος της πλήρους απασχολήσεως έχει σχεδόν ολότελα εγκαταλειφθεί, η έννοια των τοπικών αγορών εργασίας, εξακολουθεί να παραμένει προβληματική¹¹, στις θεωρήσεις των νεοκλασικών.

Κεντρικό σημείο αναφοράς, στις προσπάθειες προσδιορισμού της έννοιας των τοπικών αγορών εργασίας από τους υποστηρικτές των νεοκλασικών θεωρήσεων, είναι ο περιορισμός της έννοιας και των επιδράσεων του χώρου, σ' αυτήν της απόστασης. Υπό την έννοια αυτή, ο χώρος απομονώνεται από τις κοινωνικές του διαστάσεις και καθίσταται ουσιαστικά ουδέτερος. Η κεντρική αυτή θεώρηση δημιουργεί τους όρους τόσο μίας εννοιολογικής προσέγγισης, όσο και της διαμόρφωσης ενός συνόλου θεμάτων και ζητημάτων, που πρέπει να μελετηθούν (προσδιορισμός της απόστασης, χρόνος και κόστος μετακίνησης, πρότυπα μετακίνησης). Στις πρώτες προσπάθειες προσδιορισμού των τοπικών αγο-

ρών εργασίας (Kerr 1954, Hunter και Reid 1956, Vance 1960, Bunting 1962, Hunter 1969, Robinson 1970, Goodman 1970, Hamersmeth και Goldfarb 1970), καθοριστικό ζήτημα είναι ο προσδιορισμός των ορίων των τοπικών αγορών εργασίας¹². Ο στόχος αυτός επιδιώκεται, και ως ένα βαθμό, επιτυγχάνεται μέσα από τη χρήση ειδικών μεθόδων, οι περισσότερες των οποίων στηρίζονται στα πρότυπα μετακίνησης των εργαζομένων προς εργασία. Έτσι,

...τοπική αγορά εργασίας θεωρείται η γεωγραφική περιοχή, μέσα στην οποία η πλειονότητα του πληθυσμού, κατά κανόνα, αναζητεί εργασία και οι εργοδότες της περιοχής, αναζητούν το μεγαλύτερο μέρος του εργατικού τους δυναμικού (Hunter και Reid, 1956:42).

Ο προσεκτικά διατυπωμένος αυτός ορισμός αναδεικνύει την προσφορά και τη ζήτηση εργασίας, ως βασικούς παράγοντες της αγοράς, η αλληλεπίδραση των οποίων θα προσδιορίσει τα όρια των τοπικών αγορών εργασίας. Αν και φαίνεται λογικό, τοπική αγορά εργασίας να θεωρείται η κοινή γεωγραφική περιοχή όπου η προσφορά και η ζήτηση εργασίας λαμβάνουν χώρα, τα όρια των αγορών δεν είναι απαραίτητα κοινά για εργοδότες και εργαζόμενους. Για τους εργοδότες¹³,

...τοπική αγορά εργασίας μπορεί να είναι η γεωγραφική περιοχή, η οποία περιλαμβάνει εκείνες τις ομάδες του εργατικού δυναμικού ή του εν δυνάμει εργατικού δυναμικού, που μία επιχείρηση επιθυμεί να εντάξει στις τάξεις της, κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες και άλλους εργοδότες, με τους οποίους η επιχείρηση ανταγωνίζεται στην αναζήτηση εργασίας (Robinson, 1970:92).

Από την πλευρά των εργαζομένων, τοπική αγορά εργασίας θεωρείται η γεωγραφική περιοχή, μέσα στην οποία η πλειονότητα των εργαζομένων αναζητεί εργασία (το χωρικό εύρος των ευκαιριών απασχόλησης), χωρίς να απαιτείται η αλλαγή του τόπου κατοικίας. Τα όρια των τοπικών αγορών εργασίας, για τους εργαζόμενους, μπορεί να είναι περισσότερο περιορισμένα σε σχέση με αυτά των εργοδοτών¹⁴.

Ταυτοχρόνως όμως, σε συνάρτηση με το γεωγραφικό προσδιορισμό των ορίων των τοπικών αγορών εργασίας, θα πρέπει να υπάρχει και ένας λειτουργικός προσδιορισμός, έτσι ώστε οι προκύπτουσες περιοχές, να συνθέτουν λειτουργικά αποδεκτές αγορές εργασίας. Η λειτουργικότητα αυτή επιτυγχάνεται πρώτον, όταν τα σύνορα μίας χωρικά περιγραφόμενης περιοχής σπάνια διασχίζονται στην καθημερινή μετακίνηση προς εργασία και δεύτερον, όταν εντός της περιοχής εξασφαλίζεται ένας υψηλός βαθμός δραστηριότητας, με την έννοια ότι η συγκεκριμένη περιοχή είναι εσωτερικά ενεργοποιημένη και όσο το δυνατόν περισσότερη ενοποιημένη (Goodman, 1970:184). Η λειτουργικότητα λοιπόν των τοπικών αγορών εργασίας συνδέεται, σε μεγάλο βαθμό, με την αυτάρκεια τους. Προκειμένου μία γεωγραφική περιοχή να θεωρηθεί αυτάρκης και να συνθέτει λειτουργικά μία αγορά εργασίας, θα πρέπει πρώτον, να προσδιορισθεί ένα όριο (μία αναλογία) του διαμένοντος στην περιοχή εργαζόμενου πληθυσμού, που εργάζεται μέσα στην περιοχή και του εργαζόμενου πληθυσμού στην περιοχή, που κατοικεί εντός της περιοχής και δεύτερον, να προσδιορισθούν οι σχέσεις των προτύπων μετακίνησης προς την εργασία της περιοχής με τα αντίστοιχα (πρότυπα) των άλλων περιοχών. Γίνεται φανερό, ότι τα κριτήρια, που προσδιορίζουν την αυτάρκεια μίας περιοχής, είναι υποκειμενικά και σε μεγάλο βαθμό αυθαίρετα. Οι όποιες προσπάθειες επίτευξης μεγαλύτερης αυτάρκειας, θα σχετίζονται με το μέγεθος και την έκταση των γεωγραφικών περιοχών, αλλά καθώς η έκταση των περιοχών αυξάνει, αυξάνουν και οι πιθανότητες σημαντικής διαφοροποίησης των στοιχείων, που συνθέτουν την εσωτερική ενοποίησή τους.

Ο προσδιορισμός των τοπικών αγορών εργασίας, με αυτόν τον τρόπο, παρά τις όποιες, θεωρητικού κυρίως χαρακτήρα, επισημάνσεις, που εισάγει στην σχετική συζήτηση, δημιουργεί και σειρά σημαντικών προβλημάτων. Εκτός από αυτά που αναφέρονται στην αυτάρκεια και στη λειτουργικότητα των τοπικών αγορών εργασίας, σημαντικά προβλήματα προκύπτουν και μέσα από τη χρήση των προτύπων μετακίνησης των εργαζομένων¹⁵. Τέλος,

στον κατάλογο των προβλημάτων, θα πρέπει να προστεθούν και όσα σχετίζονται με τον στατικό χαρακτήρα των σχετικών θεωρήσεων. Ο στατικός αυτός χαρακτήρας¹⁶ προκύπτει ως αποτέλεσμα καταστάσεων, που σχετίζονται με την ύπαρξη και τη χρήση των στατιστικών δεδομένων. Η θεώρηση των τοπικών αγορών εργασίας, μέσα από τη χρήση των προτύπων μετακίνησης, ως περιγράμματα ομοιόμορφων μετακινήσεων των εργαζομένων προς κάθε κατεύθυνση, έχουν ένα έντονο στατικό χαρακτήρα. Και τούτο διότι, τα πρότυπα μετακίνησης των εργαζομένων προέρχονται από στοιχεία απογραφών πληθυσμού, οι οποίες διεξάγονται ανά δεκαετία, με αποτέλεσμα να αδυνατούν να συλλάβουν σημαντικές μεταβολές, που λαμβάνουν χώρα στα μεσοδιαστήματα¹⁷.

1.3.2. Η λειτουργία των τοπικών αγορών εργασίας

Οι Νεοκλασικές θεωρήσεις των τοπικών αγορών εργασίας δομούνται πάνω σε μία σειρά αξιωμάτων και βασικών υποθέσεων. Αξιώματα, όπως αυτό της ελεύθερης επιλογής, βάση των ατομικών προτιμήσεων και της μεγιστοποίησης της χρησιμότητας, χαρακτηρίζουν όλα τα νεοκλασικά υποδείγματα των αγορών εργασίας, ενώ οι βασικές υποθέσεις διαμορφώνουν τους όρους ανάπτυξής τους. Η βασικότερη από τις υποθέσεις αυτές αναφέρεται στην ύπαρξη του ανταγωνιστικού περιβάλλοντος, εντός του οποίου η αλληλεπίδραση προσφοράς και ζήτησης εργασίας λαμβάνει χώρα. Η εργασία θεωρείται ομοιογενής και όταν εκφράζεται ως ανταλλακτική ποσότητα, κατανοείται όπως κάθε άλλο οικονομικό αγαθό. Η ελεύθερη κινητικότητά της καθώς και η πλήρης πληροφόρηση, αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες στη διαμόρφωση και ολοκλήρωση των βασικών υποδειγμάτων. Οι συνθήκες των τοπικών αγορών εργασίας επηρεάζονται από τις μεταβολές της προσφοράς και ζήτησης στις αγορές προϊόντων και ο μηχανισμός των τιμών, μέσα από την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας, προσδιορίζει την αξία της εργασίας και τον πραγματικό μισθό, με τον οποίο αμείβεται ο εργαζόμενος.

Αποτέλεσμα της θεώρησης αυτής είναι ότι οι μεγάλες αποκλίσεις στις αμοιβές των εργαζομένων αντικατοπτρίζουν διαφορές

στην ύπαρξη δεξιοτήτων και κατά συνέπεια διαφορές στην παραγωγικότητά τους. Η ύπαρξη χαμηλά αμειβόμενων εργαζόμενων και η δημιουργία προβληματικών ομάδων στις αγορές εργασίας συνδέονται με την έλλειψη δεξιοτήτων αλλά και με την ύπαρξη πλασματικών (υψηλών) αμοιβών, μέσα από τη θεσμοθετημένη επιβολή κατώτερων μισθών. Ως εκ τούτου, η απάντηση στη φτώχεια και στην ανεργία, για τους υποστηρικτές των απόψεων αυτών, είναι η αύξηση της ατομικής παραγωγικότητας, μέσα από την επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο, αλλά και η μείωση των κατώτερων μισθών.

Στη διαχρονική τους εξέλιξη, οι νεοκλασικές θεωρήσεις τροποποιούν πολλές από τις βασικές τους υποθέσεις. Αναγνωρίζουν την ύπαρξη πολλαπλών αγορών εργασίας, όπου η πιθανή δυσαρμονία ζήτησης και προσφοράς δεξιοτήτων, ανάμεσα στις διάφορες υπό-αγορές, εναρμονίζονται μέσα από την λειτουργία των δικτύων πληροφόρησης και μέσα από την κινητικότητα της εργασίας (Hasluck και Duffy 1992, Campbell 1992). Η πληροφόρηση είναι ελλιπής και η απόκτηση της συνεπάγεται κόστος, τόσο για τους εργοδότες όσο και για τους εργαζόμενους¹⁸. Τα υπάρχοντα δίκτυα επιτελούν το έργο της πληροφόρησης με πολλούς τρόπους, αλλά συνήθως οι πιο αποτελεσματικοί εξ αυτών είναι γεωγραφικά περιορισμένοι. Το μέγεθος των τοπικών αγορών εργασίας επιδρά στα δίκτυα και στις ροές πληροφόρησης, με τρόπους ώστε, όταν μία εργασία προσφέρεται σ' έναν εργαζόμενο, αυτός δεν γνωρίζει κατά πόσο υπάρχουν άλλες εργασίες, ενδεχομένως καλύτερες, προκειμένου να προβεί σε ορθή επιλογή. Η κινητικότητα των εργαζομένων, ως μορφή επένδυσης σε ανθρώπινο κεφάλαιο, ενεργοποιείται ως κίνητρο των ορθολογικά σκεπτόμενων εργαζομένων, να αυξήσουν τις εργασιακές τους δεξιότητες ή να αναζητήσουν εργασία σε άλλη περιοχή. Αναγνωρίζουν επίσης, ότι η κινητικότητα της εργασίας, δεν είναι ελεύθερη (υπό την έννοια της ύπαρξης σημαντικών εμποδίων) και συνεπάγεται χρηματικό και ψυχολογικό κόστος, το οποίο αυξάνει με την απόσταση.

Έτσι, οι τοπικές αγορές εργασίας, σύμφωνα πάντα με τους νεοκλασικούς, θα απαρτίζονται από ένα αριθμό αλληλοκαλυπτόμε-

νων επαγγελματικών υπό-αγορών. Κατά συνέπεια θα υπάρξει μία δομή στους μισθούς και στην απασχόληση, που θα αντανακλά τα διάφορα επίπεδα ζήτησης και προσφοράς, μέσα σε κάθε επαγγελματική υπό-αγορά. Μακροχρόνια, οι εργαζόμενοι έχουν την δυνατότητα αλλαγής επαγγέλματος, έτσι ώστε η δομή των μισθών θα αντανακλά διαφορές στο κόστος απόκτησης των δεξιοτήτων, ενώ με τη σειρά της η δομή της απασχόλησης θα αντανακλά τα πρότυπα της ζήτησης. Το ανταγωνιστικό νεοκλασικό υπόδειγμα θεωρεί ότι οποιαδήποτε γεωγραφική δυσαρμονία ανάμεσα στην προσφορά και στη ζήτηση, ενός συγκεκριμένου επαγγέλματος, θα τείνει να εξισωθεί ανάμεσα στις τοπικές αγορές εργασίας αλλά και ανάμεσα σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και προοδευτικά να εξαφανισθεί. Υπερβάλλουσα ζήτηση σε ένα τμήμα των τοπικών αγορών εργασίας θα αυξήσει τους μισθούς και θα προσελκύσει εργασία από ένα άλλο τμήμα, όπου οι μισθοί και οι ευκαιρίες για εργασία δεν είναι τόσο καλοί. Με την πάροδο του χρόνου, η ισορροπία θα επέλθει στους μισθούς και στην απασχόληση¹⁹.

Η θεώρηση αυτού του τρόπου λειτουργίας των τοπικών αγορών εργασίας, οδηγεί τους υποστηρικτές της στη διαπίστωση, ότι οι τοπικές συγκεντρώσεις της ανεργίας, είναι είτε πρόβλημα βραχυχρόνιας ανισορροπίας, η οποία θα αποκατασταθεί από τις δυνάμεις της αγοράς, είτε είναι ένδειξη ότι η αγορά παρεμποδίζεται στην αποτελεσματική αποκατάσταση της ισορροπίας.

1.3.3. Εναλλακτικές θεωρήσεις των τοπικών αγορών εργασίας

Στο παρόν τμήμα του άρθρου επιχειρείται η διερεύνηση της έννοιας και του τρόπου λειτουργίας των τοπικών αγορών εργασίας, μέσα από τις εναλλακτικές θεωρίες των αγορών εργασίας. Το σχετικό εγχείρημα παρουσιάζει σημαντικές δυσκολίες καθώς συνδυάζει τα προβλήματα, που εμφανίζονται αφ' ενός μεν στο θεωρητικό και εμπειρικό πεδίο των εναλλακτικών θεωρήσεων, αφ' ετέρου δε στον εννοιολογικό προσδιορισμό των τοπικών αγορών εργασίας.

Έτσι, μία εναλλακτική θεώρηση των τοπικών αγορών εργα-

σίας, απέχει πολύ από το να θεωρείται ολοκληρωμένη. Το γεγονός αυτό αναμφίβολα σχετίζεται με τις δυσκολίες και τις ιδιαιτερότητες εναρμόνισης των θεωριών του χώρου με τις εναλλακτικές θεωρήσεις των αγορών εργασίας (Γετίμης 1989). Κοινό στοιχείο των θεωρήσεων των τοπικών αγορών εργασίας μέσα από τις προσεγγίσεις, κύρια των κατατημένων και των ασυνεχών θεωριών, είναι η προσπάθεια αποφυγής των μονοσήμαντων ερμηνειών της νεοκλασικής θεώρησης, που περιορίζει τις επιδράσεις του χώρου σ' αυτές της απόστασης, καθώς και η ανάδειξη της εργασίας, ως καθοριστικού παράγοντα στη διαμόρφωση των σύγχρονων φαινομένων και των εξελίξεων. Επικεντρώνοντας την προσοχή στους τρόπους, με τους οποίους οι αγορές εργασίας αρθρώνονται και δομούνται τοπικά, δίνεται έμφαση όχι στον προσδιορισμό των ορίων των τοπικών αγορών εργασίας, με τη φυσική τους έννοια, αλλά κυρίως στους λόγους, για τους οποίους οι αγορές εργασίας μπορεί να θεωρηθούν τοπικές.

1.3.4. Δυναμικές Θεωρίες και Τοπικές Αγορές Εργασίας

Όπως συμβαίνει σε μεγάλο τμήμα των νεοκλασικών θεωρήσεων, έτσι και οι υποστηρικτές των δυναμικών θεωριών των αγορών εργασίας, δεν επιχειρούν να προσδιορίσουν εννοιολογικά τις τοπικές αγορές εργασίας, χρησιμοποιώντας εργαλεία από το θεωρητικό τους οπλοστάσιο, αλλά θεωρώντας την έννοια τους, κατά κάποιο τρόπο, δεδομένη επιχειρούν να εφαρμόσουν εμπειρικά, στις τοπικές αγορές εργασίας, μία σειρά από ερμηνευτικές υποθέσεις, που χαρακτηρίζουν τις θεωρίες αυτές. Κατά συνέπεια, το ζήτημα των τοπικών αγορών εργασίας μετατίθεται από το κατά πόσο τα διάφορα θεωρητικά υποδείγματα των δυναμικών αγορών εργασίας, μπορεί να συμβάλλουν στην ορθότερη κατανόηση της έννοιας αλλά και των λειτουργιών των τοπικών αγορών εργασίας και τοποθετείται στο κατά πόσο οι τοπικές αγορές εργασίας, αποτελούν ή όχι ιδανική κλίμακα για την εμπειρική επιβεβαίωση των βασικών υποθέσεων των θεωριών αυτών.

Στη βασική της μορφή, η θεωρία των δυναμικών αγορών εργασίας υποστηρίζει το διαχωρισμό της αγοράς εργασίας σε δύο τμή-

ματα. Στο πρωτεύον, το οποίο παρέχει υψηλούς μισθούς, σταθερές συνθήκες απασχόλησης και δημιουργίας καριέρας και εσωτερικές αγορές εργασίας και στο δευτερεύον, το οποίο παρέχει συνήθως χαμηλούς μισθούς, μη ικανοποιητικές συνθήκες απασχόλησης και δημιουργίας καριέρας, υψηλούς ρυθμούς ανακύκλησης των εργασιών, αστάθεια και ανασφάλεια. Υποστηρίζει επίσης, ότι η κινητικότητα ανάμεσα στα δύο τμήματα (και κυρίως από το δευτερεύον προς το πρωτεύον) είναι ιδιαίτερα χαμηλή, λόγω κυρίως της ύπαρξης σημαντικών εμποδίων ενώ ταυτοχρόνως, η βασική διάκριση της αγοράς εργασίας, γίνεται ανάμεσα σε καλές ή κακές εργασίες και όχι ανάμεσα σε “καλούς” ή “κακούς” εργαζόμενους.

Αν και στη διαχρονική τους εξέλιξη, διάφορα και πιο επεξεργασμένα υποδείγματα δυαδικών αγορών εργασίας προέκυψαν, η βασική διάκριση ανάμεσα στο πρωτεύον και δευτερεύον τμήμα των αγορών εργασίας έχει διατηρηθεί και πολλοί σύγχρονοι ερευνητές επιχειρούν την εμπειρική τους επιβεβαίωση (Ashton και Maguire 1984, Morrison 1990 κ.α). Η χρησιμοποίηση αυτού του δυαδικού πλαισίου ανάλυσης των αγορών εργασίας, που δεν περιορίζεται μόνο στην αναζήτηση των δύο βασικών τμημάτων στις αγορές εργασίας, αλλά επεκτείνεται και στα άλλα χαρακτηριστικά των θεωριών, όπως η ύπαρξη χαμηλής κινητικότητας, η ύπαρξη εσωτερικών αγορών εργασίας κ.λ.π, επιχειρείται μέσα από ένα πλήθος μεθόδων²⁰. Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να ειπωθεί, ότι αν και οι θεωρίες σχεδιάστηκαν σε μία προσπάθεια ορθότερης κατανόησης των λειτουργιών των αγορών εργασίας σε εθνικό επίπεδο, η φύση και ο χαρακτήρας των βασικών τους υποθέσεων, εμφανίζει επί μέρους πλεονεκτήματα, έτσι ώστε να επιτρέψει τον εμπειρικό τους έλεγχο σε τοπικό επίπεδο. Ο έλεγχος της ύπαρξης εσωτερικών αγορών εργασίας, της κινητικότητας ανάμεσα στα δύο τμήματα της αγοράς, της σταθερότητας των εργασιών, όπως και σειρά πιο εξειδικευμένων υποθέσεων μπορούν να διερευνηθούν σε τοπικό επίπεδο.

1.3.5. Θεωρίες των κατατμημένων αγορών και τοπικές αγορές εργασίας

Οι θεωρίες των κατατμημένων αγορών εργασίας συνιστούν, για πολλούς ερευνητές (Conti 1987, Peck 1989), το αναλυτικό εκείνο πλαίσιο, όπου οι χωρικές διαστάσεις²¹ των αγορών εργασίας μπορούν να διερευνηθούν πιο αποτελεσματικά. Κι' αυτό, όχι μόνο γιατί οι αγορές εργασίας συνιστούν, με πολλούς τρόπους, ένα γεωγραφικό φαινόμενο καθώς η προσφορά εργασίας παραμένει χωρικά προσδιορισμένη με ιδιαίτερο τρόπο (Storper και Walker 1983), αλλά και διότι ο φυσικός διαχωρισμός κατοικίας και εργασίας, διαμορφώνει χωρικούς περιορισμούς στην υποκατάσταση για μεν τους εργοδότες, ενός εργαζόμενου από ένα άλλο, για δε τους εργαζόμενους, μίας εργασίας από μία άλλη.

Η αγορά εργασίας σύμφωνα με τους υποστηρικτές των κατατμήσεων, συνιστά μία πολυδιάστατη δομή. Οι αιτιώδεις δυνάμεις, που τη διαμορφώνουν, προέρχονται όχι από μία, αλλά από πολλές σχετικά αυτόνομες κοινωνικές δομές. Βιομηχανικές δομές, τεχνολογικές εξελίξεις, συνθήκες στις αγορές προϊόντων, δραστηριότητες των συνδικάτων, κρατικές πολιτικές, εθιμικοί κανόνες και πολιτιστικοί παράγοντες θα ασκούν επιδράσεις στη διαμόρφωση και στην αναπαραγωγή των δομών των αγορών εργασίας και συνολικά μπορεί να ταξινομηθούν στις τρεις βασικές κατηγορίες της προσφοράς εργασίας, της ζήτησης εργασίας και του κράτους (Peck 1990, 1994).

Με τη σειρά τους οι χωρικές δομές επηρεάζουν τους τρόπους, με τους οποίους αυτές οι αιτιώδεις δυνάμεις εμφανίζονται και διαμορφώνουν τις συγκεκριμένες δομές των τοπικών αγορών εργασίας. Τοπικές συνθήκες προσφοράς εργασίας, πρότυπα και διαδικασίες διαμόρφωσης της ζήτησης για εργασία και λειτουργίες του κράτους, σε συνδυασμό με την ύπαρξη ευρύτερων οικονομικών και κοινωνικών διαδικασιών (οικονομική ύφεση, αναδιάρθρωση κ.λ.π) θα αποκτούν συγκεκριμένες μορφές και θα οδηγούν στη διαμόρφωση των τοπικών αγορών εργασίας²². Οι αλληλεπιδράσεις των παραγόντων αυτών θα οδηγούν στη δημιουργία ενός αριθμού υπό-αγορών (τμημάτων της αγοράς εργασίας),

αλληλοκαλυπτόμενων και ιεραρχικά δομημένων, που ορίζονται σε σχέση με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Οι λειτουργίες των υπό-αγορών αυτών θα εμφανίζουν σημαντικές ιδιαιτερότητες, μεταξύ των οποίων σημαίνουσα θέση κατέχουν οι περιορισμένες δυνατότητες υποκατάστασης και κινητικότητας της εργασίας. Καθώς δε είναι αποδεκτό (Bradley 1984, Bouchell και Rubery 1990), ότι ο κατακερματισμός των αγορών εργασίας οδηγεί στον κατακερματισμό του εργατικού δυναμικού, αυτό που χρειάζεται περαιτέρω διερεύνηση είναι οι τρόποι με τους οποίους οι αλληλεπιδράσεις των παραγόντων αυτών και ιδιαίτερα οι αλληλεπιδράσεις εργοδοτών και εργαζομένων εμπλέκονται στις διαδικασίες των κατατμήσεων και διαμορφώνουν το τελικό αποτέλεσμα.

Οι διαδικασίες όμως αλληλεπίδρασης εργοδοτών και εργαζομένων, δεν είναι ούτε αυθόρμητες ούτε εξατομικευμένες, όπως ισχυρίζονται οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι. Καθορίζονται από μία σειρά προτιμήσεις και προσδοκίες, σχετίζονται με διαδικασίες συσσώρευσης και αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, η οποία εν πολλοίς, λαμβάνει χώρα σε μηχανισμούς και θεσμούς έξω από την αγορά εργασίας²³. Στη διαδικασία αυτή ο χώρος, όπως προσδιορίσθηκε στις προηγούμενες παραγράφους, δε συνιστά τον υποδοχέα, μέσα στον οποίο οι αλληλεπιδράσεις αυτές λαμβάνουν χώρα, αλλά τοποθετείται στην καρδιά των διαδικασιών, που φέρνουν εργοδότες και εργαζόμενους στην αγορά εργασίας²⁴. Οι διαδικασίες αυτές περιγράφονται από τον Clark (1986), ως διαπραγματεύσεις των τοπικών τάξεων, με την έννοια της ύπαρξης μίας δεδομένης ισορροπίας οικονομικής και πολιτικής δύναμης ανάμεσα σε εργοδότες και εργαζόμενους σε επίπεδο επιχείρησης αλλά και σε επίπεδο τοπικής κοινωνίας γενικότερα.

Στο βαθμό δε, που οι προκύπτουσες από την ύπαρξη των υπό-αγορών διαφοροποιήσεις της απασχόλησης συνιστούν κατατμήσεις στις τοπικές αγορές εργασίας, η κατανόηση των χωρικών διαστάσεων των κατατμήσεων αυτών (άρα και των τοπικών αγορών εργασίας), θα περνάει μέσα από την κατανόηση της εν γένει συμπεριφοράς των ομάδων αυτών στην αγορά εργασίας. Η κατα-

νόηση αυτή θα επεκτείνεται σε ζητήματα, που σχετίζονται με τη συνολικότερη συμπεριφορά των ομάδων στην αγορά εργασίας, αλλά και με παράγοντες της ζήτησης εργασίας και των λειτουργιών του κράτους²⁵. Οι διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, που συνυπάρχουν μέσα στις τοπικές αγορές εργασίας, αν και είναι προ πολλού γνωστό (Kerr 1954), ότι Δε συνιστούν ανταγωνιστικές ομάδες μεταξύ τους (τουλάχιστον στο σύνολό τους), αντιδρούν με διάφορους τρόπους στις ευρύτερες διαδικασίες και φαινόμενα (οικονομική ύφεση, αναδιάρθρωση, ανεργία), επηρεάζουν οι μεν τις δε με διάφορους τρόπους²⁶, ενώ σε αναλυτικό επίπεδο εμφανίζουν σημαντικές δυσχέρειες.

Η θεώρηση αυτή αποφεύγει τη μονοδιάστατη αντίληψη του χώρου “ως απόσταση” και εντάσσει τις τοπικές αγορές εργασίας στα πλαίσια των δυναμικών θεωρήσεων, όπου αν και είναι παραδεκτό ότι συγκεκριμένες δομές διαμορφώνονται από ευρύτερες τάσεις, στην ουσία μορφοποιούνται σε τοπικό επίπεδο. Έτσι, οι κατατμήσεις στις αγορές εργασίας μπορεί να ειπωθούν και ως ένα τοπικό φαινόμενο. Ως πλέγμα δε διαδικασιών, το οποίο με διάφορες μορφές θα εμφανίζεται σε όλες τις περιοχές, θα τείνουν να διαχωρίσουν και να τεμαχίσουν περαιτέρω τις περιοχές αυτές. Οι χωρικές λοιπόν κατατμήσεις συμπληρώνουν τις ήδη υπάρχουσες κατατμήσεις ως προς το φύλο, την εθνικότητα ή τις κοινωνικές τάξεις και οδηγούν στη διαμόρφωση των τοπικών αγορών εργασίας. Η προέλευσή τους μέσα από διαδικασίες αλληλεπίδρασης της προσφοράς και της ζήτησης εργασίας καθώς και μέσα από μία διαφορετική θεώρηση του χώρου έχει ως αποτέλεσμα η πρόσβαση και η δυνατότητα ένταξης των ατόμων στην απασχόληση να αποκτούν ένα ευρύτερο και δυναμικό χαρακτήρα, πέραν από αυτόν της φυσικής πρόσβασης και των προτύπων μετακίνησης, που παραμένουν κυρίαρχα στις νεοκλασικές θεωρήσεις.

1.3.6. Θεωρίες των ασυνεχών αγορών και τοπικές αγορές εργασίας

Οι θεωρίες των ασυνεχών αγορών εργασίας εμφανίζουν σημαντικές ομοιότητες με αυτές των κατατμημένων αγορών εργα-

σίας, χρησιμοποιούν, ως ένα βαθμό, κοινό πλαίσιο ανάλυσης στα φαινόμενα των αγορών εργασίας. Παρουσιάζουν όμως και σημαντικές διαφορές, οι οποίες κυρίως συνίστανται στην ιδιαίτερη σημασία, που αποδίδεται στην εργασία, ως ερμηνευτικού παράγοντα της ιεράρχησης στις αγορές εργασίας, αλλά και στην ανάλυση των κοινωνικών τάξεων και ταξικών σχέσεων. Η βασική διαφορά, στις θεωρίες των ασυνεχών αγορών εργασίας, σε σχέση με αυτές των κατατημένων αγορών, εντοπίζεται στον τρόπο, με τον οποίο οδηγούνται στο συμπέρασμα, ότι οι κοινωνικές τάξεις (και συνεπώς και οι αγορές εργασίας) δεν μπορεί να προσδιορισθούν ικανοποιητικά σε όρους όπως πρωτεύον - δευτερεύον τμήμα²⁷ της αγοράς εργασίας ή κέντρο - περιφέρεια²⁸. Μπορούν να κατανοηθούν καλύτερα, ως υποκείμενες σε μία μόνιμα δυναμική διαδικασία ανασύνθεσης και ανασύστασης του ανταγωνισμού ανάμεσα σε πρωτοβουλίες συσσώρευσης και εργατικής δύναμης (Βαΐου και Χατζημιχάλης 1990). Με άλλα λόγια, ο δυναμισμός της αναπτυξιακής διαδικασίας και των εξελίξεων στις αγορές εργασίας, μπορεί να κατανοηθεί ευχερέστερα, ως μία σειρά αποτελεσμάτων διαμάχης, ανάμεσα στους εργοδότες, που επιχειρούν να διατηρήσουν και να επανακτήσουν τον έλεγχο της παραγωγικής διαδικασίας (Peck 1992, Jonas 1996) και στους εργαζόμενους, οι οποίοι επιχειρούν να διατηρήσουν τα κεκτημένα ή να αποκτήσουν καινούργια (Begner και Korff, 1995).

Η ανάδειξη του ιδιαίτερου ρόλου της εργασίας και της σημασίας των κοινωνικών τάξεων και ταξικών σχέσεων, οδηγεί στην ανάγκη θεώρησης των τρόπων ανάλυσης των κοινωνικών τάξεων και των ταξικών δομών και σχέσεων²⁹. Ένας από τους πλέον βασικούς τρόπους θεώρησης των δομών των κοινωνικών τάξεων, συνίσταται στην συστηματική ανάλυση της οικονομικής θέσης των ατόμων στην παραγωγική διαδικασία. Μία τέτοια αναλυτική διαδικασία οδηγεί κατ' αρχήν στη βασική διάκριση ανάμεσα στους καπιταλιστές (κατόχους των μέσων παραγωγής) και στους εργαζόμενους (κατόχους της εργατικής τους δύναμης). Παρά το γεγονός ότι η θεώρηση αυτή παρουσιάζει σημαντικά προβλήματα, καθώς στις σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες, υπάρχουν συγκε-

κριμένες ομάδες ατόμων, των οποίων η θέση στην παραγωγική διαδικασία είναι τέτοια, που δεν επιτρέπει την ευχερή ταξινόμηση σε συγκεκριμένες κοινωνικές τάξεις³⁰, παραμένει η πλέον ενδεδειγμένη.

Βασικό όμως χαρακτηριστικό των θεωριών, παραμένει ο ισχυρισμός ότι η πρόσβαση των εργαζομένων σε συγκεκριμένες αγορές εργασίας, προσδιορίζεται πρώτιστα, από σχέσεις κοινωνικής δύναμης, που διαμορφώνονται στους χώρους εργασίας, μέσα από την εργασιακή διαδικασία. Οι διαφορετικές μορφές έκφρασης των κοινωνικών δυνάμεων στην παραγωγική διαδικασία, που συχνά λαμβάνουν τη μορφή σύγκρουσης των κοινωνικών δυνάμεων, είναι οι δημιουργικές αιτίες των κατατμήσεων και των ασυνεχειών στις αγορές εργασίας και όχι τα δομικά χαρακτηριστικά των διαφοροποιημένων αγορών εργασίας. Αποτέλεσμα της θεώρησης αυτής είναι ότι η πρόσβαση των εργαζομένων στην αγορά εργασίας και οι μεταβολές της θέσης τους μέσα σ' αυτήν, εξαρτάται, ως ένα βαθμό, από τη δική τους δραστηριότητα, αλλά και από περιορισμούς της εργοδοσίας και της σχετικής δύναμης άλλων κοινωνικών ομάδων.

Έτσι, ο προσδιορισμός των τοπικών αγορών εργασίας, μέσα από τις θεωρητικές προσεγγίσεις των υποστηρικτών της ασυνέχειας, θα πρέπει να οδηγεί σε μία αναλυτική συσχέτιση των τοπικών ταξικών δομών και σχέσεων με τις δομές των τοπικών αγορών εργασίας. Με τη σειρά της η ανάλυση της τοπικής οικονομικής δομής θα παρέχει τη δυνατότητα μίας επιτυχούς, ως ένα βαθμό, ανάλυσης των τοπικών ταξικών σχέσεων,

...οι οποίες συνιστούν μία προεξέχουσα μονάδα ανάλυσης, σημαντικότερη από αυτήν της περιφέρειας (Urry, 1981:467).

Η τοπική οικονομική δομή, όπως εύστοχα έχει προσδιορίσει η Massey (1984), προσδιορίζεται, την κάθε δεδομένη στιγμή, μέσα από μία χωρική κατανομή της εργασίας, ως αποτέλεσμα ενός μεγάλου φάσματος προηγούμενων επιτυχημένων κύκλων επενδύσεων. Ο κάθε τέτοιος κύκλος είναι αποτέλεσμα πλήθους παραγόντων, ανάμεσα στους οποίους τα πρότυπα των ταξικών δομών

και σχέσεων κατέχουν σημαντική θέση. Έτσι, οι κατατμήσεις και οι ασυνέχειες, που εμφανίζονται στις δομές των τοπικών αγορών εργασίας, έχουν τις ρίζες τους βαθιά σε ιστορικούς και κοινωνικούς σχηματισμούς. Το βασικό όμως ερώτημα, που παραμένει κυρίαρχο στις σχετικές θεωρήσεις, είναι ποιοι μηχανισμοί δραστηριοποιούν τις συγκεκριμένες τοπικές ταξικές δομές, σε τέτοιο βαθμό, ώστε να εμποδίζεται η διαδικασία συσσώρευσης, με αποτέλεσμα τις σημαντικές διαφοροποιήσεις στην εμφάνιση και εγκατάσταση του κεφαλαίου, στις διάφορες περιοχές.

Σε τοπικό επίπεδο, οι μορφές που θα λαμβάνει η κατανομή της εργασίας σε επαγγέλματα, κλάδους και συγκεκριμένες περιοχές, ως βασική πηγή ταξικής διαφοροποίησης, θα διαμορφώνει τους όρους ανάλυσης των τοπικών κοινωνικών δομών και σχέσεων. Κάτω από την επίδραση των σύγχρονων εξελίξεων, μία σειρά από χαρακτηριστικά των τοπικών ταξικών σχέσεων γίνονται ιδιαίτερα εμφανή. Τα χαρακτηριστικά αυτά αναφέρονται στις μεταβολές του μεγέθους των καπιταλιστικών τάξεων, με την εμφάνιση και ανάπτυξη ενδιάμεσων τάξεων, ως αποτέλεσμα της αύξησης της δημόσιας απασχόλησης και της τριτογενοποίησης της οικονομίας και τη μείωση της παραδοσιακά θεωρούμενης εργατικής τάξης, στην αυξανόμενη διαφοροποίηση των σχέσεων των τοπικών, περιφερειακών και διεθνών καπιταλιστικών τάξεων, στις μεταβολές της κατά φύλο διάρθρωσης των τάξεων και στην ανάπτυξη νέων κατηγοριών (ή υπό-κατηγοριών), όπως αυτής των ανέργων, των μακροχρόνια ανέργων και όσων ευρίσκονται στα όρια του εργατικού δυναμικού.

Επισημαίνεται ότι η αναζήτηση των ταξικών δομών μέσα από την ανάλυση των κλαδικών ή επαγγελματικών καταμερισμών της εργασίας διερευνά μόνο μία διάσταση της διαμόρφωσης των κοινωνικών τάξεων. Ο επαγγελματικός¹¹ ή κλαδικός καταμερισμός της εργασίας δεν μπορεί από μόνος του να παρέχει μία πλήρη ερμηνεία των τοπικών χαρακτηριστικών των κοινωνικών τάξεων καθώς...

...μία πλήρης ερμηνεία των διαδικασιών διαμόρφωσης των κοινωνικών τάξεων δεν μπορεί να επιτευχθεί μέσα από μεταβολές στις παραγωγικές δομές και σχέσεις (Massey, 1983:75).

Τέτοιες διαδικασίες δεν είναι μόνο οικονομικές. Ευρύτερες κοινωνικές δομές, μεταβαλλόμενα καταναλωτικά πρότυπα, αλλαγές του πολιτικού και ιδεολογικού κλίματος και τα διαφορετικά γεωγραφικά πολιτιστικά πρότυπα, σε συνδυασμό με τις μεταβαλλόμενες κοινωνικές παραγωγικές σχέσεις θα διαμορφώσουν τα πρότυπα των ταξικών δομών και πιο συγκεκριμένα τα εσωτερικά χαρακτηριστικά των κοινωνικών τάξεων. Τέλος, η χωρική κατανομή της εργασίας, συμβάλλει στη χωρική διαφοροποίηση των αγορών εργασίας, οι οποίες εκφράζουν τη συγκεκριμένη σύνθεση των τοπικών ταξικών δομών. Έτσι, ως ένα βαθμό, οι ασυνέχειες των τοπικών αγορών εργασίας, προκύπτουν και μέσα από τη χωρική κατανομή της εργασίας. Αυτό που υπονοείται, στη συγκεκριμένη περίπτωση, δεν είναι ότι ο χώρος ασκεί μία καθοριστική επίδραση στη διαμόρφωση των ασυνεχειών, αλλά ότι οι ευρύτερες καπιταλιστικές τάσεις ανασύνθεσης των κοινωνικών δομών και τάξεων, λαμβάνουν μία συγκεκριμένη πολλές φορές, χωρική μορφή. Ο χώρος δηλαδή, σε πολλές περιπτώσεις, συμβάλλει ως ένα βαθμό, στη διαμόρφωση των ασυνεχειών, αλλά συνήθως θεωρείται λιγότερο σημαντικός παράγοντας, από ότι π.χ. το φύλο, ή η εθνικότητα, στη διαμόρφωση των υπό-αγορών.

Συμπερασματικά λοιπόν, μπορεί να ειπωθεί, ότι οι τοπικές αγορές εργασίας, σύμφωνα με τους υποστηρικτές της ασυνέχειας, προκύπτουν μέσα από τις διαδικασίες συσσώρευσης του κεφαλαίου, σε μία προσπάθεια εξεύρεσης χωρικών λύσεων στα προβλήματα της συσσώρευσης. Οι μεταβολές της παραγωγικής διαδικασίας οδηγούν στην εμφάνιση των, με πολλούς τρόπους, διαφοροποιημένων αγορών εργασίας, οι δομές των οποίων χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη ιεραρχιών, κατατιμήσεων και ασυνεχειών. Η μεγάλη αυτή ποικιλία των τοπικών αγορών εργασίας συνιστά το αποτέλεσμα των πολυποίκιλων αναγκών του κεφαλαίου, όπως αυτές εκφράζονται στη σύγχρονη φάση της συσσώρευσης. Με τη σειρά τους, οι δομές των αγορών εργασίας συμβάλλουν στη δημιουργία τοπικών ταξικών δομών, αλλά ταυτοχρόνως προσδιορίζονται και από αυτές, έτσι ώστε, ο ρόλος της εργασίας να αποδεικνύεται καθοριστικός, τόσο στην ανάλυση των οικονο-

μικών, όσο και των κοινωνικών χαρακτηριστικών των τοπικών αγορών εργασίας. Η έμφαση αυτή στο ρόλο της εργασίας και στη θεώρηση των τοπικών ταξικών δομών, διαμορφώνει σε μεγάλο βαθμό, το πλαίσιο ανάλυσης των τοπικών αγορών εργασίας. Έτσι, από το μεγάλο φάσμα των χαρακτηριστικών των κατανομών της εργασίας, θα δίδεται έμφαση σε αυτές, που αναδεικνύουν το ρόλο αυτό και επιτρέπουν την ευχερή διάκριση των μεταβολών στις τοπικές κοινωνικές και ταξικές δομές.

2. Συμπεράσματα

Η ανάλυση των κοινωνικών δομών, των χωρικών σχέσεων και της εννοίας των τοπικοτήτων, που έλαβαν χώρα στα δύο πρώτα μέρη του άρθρου, επέτρεψαν την κριτική θεώρηση της εννοίας των τοπικών αγορών εργασίας μέσα σ' ένα ευρύτερο αναλυτικό πλαίσιο. Διαμόρφωσαν επίσης τους όρους μίας ευχερέστερης κατανόησης της εννοίας των τοπικών αγορών εργασίας, ιδωμένης κάτω από το πρίσμα διαφορετικών θεωρήσεων και οδήγησαν στη συναγωγή βασικών συμπερασμάτων.

Έτσι, στο πεδίο των νεοκλασικών θεωρήσεων, μπορεί να υποστηριχθεί ότι σε ολόκληρη τη μεταπολεμική χρονική περίοδο, όπου οι τοπικές αγορές εργασίας είχαν καθοριστικό ή επί μέρους ρόλο στην ανάλυση των φαινομένων των αγορών εργασίας, η απουσία συστηματικής προσπάθειας εννοιολογικού προσδιορισμού των τοπικών αγορών εργασίας, δεν είναι τυχαία. Εκτός από τις όποιες δυσκολίες εμφανίζονται διαχρονικά, στο χειρισμό των θεωριών του χώρου σε συνάρτηση με αυτές των αγορών εργασίας, καθοριστικό στοιχείο στις θεωρήσεις αυτές παραμένει η διάθεση χειρισμού των τοπικών αγορών εργασίας, όχι σαν ένα εννοιολογικό εργαλείο, αλλά σαν μία ενότητα (μονάδα-κλίμακα), μικρότερη της εθνικής, στατιστικά ελεγχόμενης, μέσα στην οποία επιδιώκεται η ανάλυση μίας σειράς φαινομένων. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των τοπικών αγορών εργασίας, είτε δεν αναζητούνται καθόλου, είτε περνούν ολότελα σε δεύτερη μοίρα, ενώ ταυ-

τοχρόνως τα αποτελέσματα της ανάλυσης εμφανίζουν τάσεις γενίκευσης. Χωρίς να δηλώνεται απόλυτα και ξεκάθαρα, η διάθεση της γενίκευσης των όποιων αποτελεσμάτων των σχετικών αναλύσεων, είναι διάχυτη.

Μία τέτοιου είδους θεώρηση, φαίνεται λογικό να επαναφέρει σε τοπικό επίπεδο, τις αρχές λειτουργίας των αγορών εργασίας, όπως εμφανίζονται σε εθνικό επίπεδο, όπου η έμφαση δίδεται στην προσφορά εργασίας. Σύμφωνα λοιπόν με τους νεοκλασικούς, η προσφορά δημιουργεί τη δική της ζήτηση και οι ατέλειες στις λειτουργίες των τοπικών αγορών εργασίας, οφείλονται στην ύπαρξη θεσμικών παραγόντων (εμποδίων), που σχετίζονται με την προσφορά εργασίας. Είναι τα χαρακτηριστικά των εργαζομένων (η χαμηλή επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο, η έλλειψη της κατάλληλης κατάρτισης, η απροθυμία των εργαζομένων και μετακινήθούν), που δεν τους επιτρέπουν να ενταχθούν και να δημιουργήσουν καριέρα στην αγορά εργασίας. Κατά συνέπεια, οι προτεινόμενες πολιτικές για την εύρυθμη και αποτελεσματική λειτουργία των τοπικών αγορών εργασίας, θα έχουν ως βασικούς στόχους την αύξηση της παραγωγικότητας των εργαζομένων, μέσα από περισσότερη επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο και την εξάλειψη των εμποδίων (θεσμοθετημένων κανόνων) στην αγορά εργασίας, έτσι ώστε η τελευταία, απρόσκοπτα να επιτελέσει τις βασικές της λειτουργίες.

Αντίθετα, οι υποστηρικτές των κατατμήσεων θεωρούν ότι η τοπική αγορά εργασίας δεν είναι μία ενιαία αγορά, αλλά ένα σύνθετο σύνολο υπό-αγορών, ιεραρχικά δομημένων, οι οποίες συνδέονται με ιδιαίτερες διαδικασίες, αλληλο-επικαλύπτονται αλλά συνήθως, συνυπάρχουν χωρικά. Κάθε υπό-αγορά διαφοροποιεί την απασχόληση μέσα από ένα σύνολο χαρακτηριστικών (επάγγελμα, δεξιότητες, φύλο, εθνικότητα, κ.α) και φέρνει σε επαφή τους εργαζόμενους με τους εργοδότες, μέσα από διάφορους τρόπους. Η ύπαρξη ορίων στις υπό-αγορές υπονοεί ότι οι περισσότεροι εργοδότες αλλά κυρίως οι περισσότεροι εργαζόμενοι, περιορίζουν τις δραστηριότητές τους σ' ένα μικρό αριθμό υπό-αγορών.

Τέλος, οι υποστηρικτές της ασυνέχειας, θεωρούν ότι οι τοπικές αγορές εργασίας προκύπτουν μέσα από τις διαδικασίες συσσώρευσης του κεφαλαίου, σε μία προσπάθεια εξεύρεσης χωρικών λύσεων στα προβλήματα της συσσώρευσης. Οι μεταβολές της παραγωγικής διαδικασίας οδηγούν στην εμφάνιση των, διαφοροποιημένων αγορών εργασίας, οι δομές των οποίων χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη ιεραρχιών, κατατμήσεων και ασυνεχειών. Η μεγάλη αυτή ποικιλία των τοπικών αγορών εργασίας συνιστά το αποτέλεσμα των πολυποίκιλων αναγκών του κεφαλαίου, όπως αυτές εκφράζονται στη σύγχρονη φάση της συσσώρευσης. Η αλληλεπίδραση ταξικών δομών και δομών των τοπικών αγορών εργασίας οδηγούν στην ανάδειξη του ρόλου της εργασίας, τόσο στην ανάλυση των οικονομικών, όσο και των κοινωνικών χαρακτηριστικών των τοπικών αγορών εργασίας. Η έμφαση αυτή στο ρόλο της εργασίας και στη θεώρηση των τοπικών ταξικών δομών, διαμορφώνει σε μεγάλο βαθμό, το πλαίσιο ανάλυσης των τοπικών αγορών εργασίας.

Σημειώσεις

1. Στο ζήτημα των χωρικών δομών, οι οποίες κάτω από μία σειρά σύγχρονων εξελίξεων, μπορεί να ειπωθούν...όχι σαν μία αγέρα όπου η κοινωνική ζωή εκτυλίσσεται, αλλά ως ένα μέσον, δια του οποίου οι κοινωνικές σχέσεις παράγονται και αναπαράγονται (Gregory και Urry, 1985:3), αρκετή ομοφωνία υπάρχει, ανάμεσα σε οικονομολόγους και κοινωνιολόγους, σχετικά με την πρόταση, ότι η βάση των χωρικών διαφοροποιήσεων (παραλλαγών) ευρίσκεται στην κατανομή της εργασίας. Οι σχέσεις όμως και οι αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στις συγκεκριμένες διαδικασίες κατανομής εργασίας και στις χωρικές κατανομές των κοινωνικών σχέσεων παραμένουν ανοιχτό θέμα.

2. Ο γράφων, τείνει να παραδεχθεί ότι η πρώτη άποψη είναι λιγότερο εύστοχη καθώς εμφανίζει μία μάλλον ακατέργαστη σχέση ανάμεσα στις χωρικές δομές και στις κοινωνικές διαδικασίες και να θεωρήσει ότι αν και οι χωρικές ανισότητες είναι αναπόφευκτα προϊόντα του καπιταλιστικού συστήματος, δεν αποτελούν απαραίτητα στοιχείο των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων. Είναι ίσως απαραίτητο να θεωρηθεί, ότι οι βασικοί νόμοι κίνησης της καπιταλιστικής κοινωνίας είναι μη χωρικοί.

3. Με βάση τα παραπάνω, μπορεί να θεωρηθεί ότι η αφηρημένη έρευνα αναφέρεται στις δομές (πλέγματα εσωτερικών ή απαραίτητως σχετιζομένων αντικειμένων ή πρακτικών), ή στις αιτιώδεις δυνάμεις και τάσεις, οι οποίες απαραίτητως ενυπάρχουν (εμφανίζονται) στα αντικείμενα λόγω της φύσης τους, ενώ η συγκεκριμένη έρευνα (εμπειρική) είναι απαραίτητη, προκειμένου να προσδιορίσει τα πραγματικά αποτελέσματα αυτών των αιτιωδών δυνάμεων (Sayer, 1985:54).

4. Μεγάλο μέρος της συζήτησης γύρω από την αποτελεσματικότητα των σύγχρονων ερευνών στις τοπικότητες (Urry 1986, Newby 1986, Gregson 1987, Smith 1987, Cochrane 1987, Savage, Barlow, Duncan και Saunders 1987, Cooke 1987a, 1987b, 1989, Jonas 1988, Lovering 1989, Cox και Mair 1989), είχε ως αφορμή την υλοποίηση στην Μ. Βρετανία ενός ερευνητικού προγράμματος, με τίτλο "Μεταβαλλόμενα Αστικά και Περιφερειακά Συστήματα" (Changing Urban and Regional Systems - CURS). Το πρόγραμμα είχε σαν βασικό στόχο την ανάλυση των αποτελεσμάτων της οικονομικής και κοινωνικής αναδιάρθρωσης επτά τοπικοτήτων (East Liverpool, Middlesbrough, South West Birmingham, Lancaster, Cheltenham, Swindon, Thanet), με πληθυσμό από 50.000 - 200.000 άτομα, επιλεγμένων λόγω των πολύ διαφορετικών εμπειριών αναδιάρθρωσης, που έχουν λάβει χώρα σ' αυτές.

5. Ο Cooke, (1989:10) διακρίνει την έννοια της τοπικότητας ως πιο κατάλληλη, από αυτές της κοινότητας και του "περιβάλλοντος της τοπικής κοινωνίας" (locale) και θεωρεί ότι η έννοια της κοινότητας είναι ανεπαρκής, καθώς εμφανίζεται πολύ ευρεία στη χωρική της έκταση και πολύ στενή όσον αφορά στα κοινωνικά της επακόλουθα.

6. Η συμβολή της Massey (1984) στο σημείο αυτό είναι καθοριστική καθώς δείχνει στην πράξη την σημασία της διαμόρφωσης των τοπικών εμπειριών μέσα σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο, όχι για να προσδιορίσει κάποιες αυθαίρετες δομές πάνω σ' αυτές, αλλά αντίθετα να καταστήσει δυνατό να κατανοηθεί τι συμβαίνει τοπικά και τους τρόπους, με τους οποίους το τοπικό τροφοδοτεί αλλά και επηρεάζεται από τις ευρύτερες αυτές διαδικασίες.

7. Τον κίνδυνο αυτό επισημαίνει ο Harvey, (1984:98) όταν αναφέρεται στον ενδεχόμενο πειρασμό των ερευνητών (κυρίως γεωγράφων) να εγκαταλείψουν την θεωρία, να αναλωθούν στις υποτιθέμενες ιδιαιτερότητες του τόπου και του χρόνου και να υποπέσουν σ' ένα πρωτόγονο εμπειρισμό, παράγοντας τόσες θεωρίες όσες και οι συγκεκριμένες περιπτώσεις. Με τη σειρά του ο Smith, (1987:60) χαρακτηρίζει τις ερευνητικές προσπάθειες μέσα από την ανάλυση των τοπικοτήτων...ως αναζήτηση του μέσου πεδίου, ή ως προσπάθεια ισορροπίας στην κόψη του ξυραφιού. Επισημαίνει ότι ο κίνδυνος εμφάνισης ενός εμπειρισμού είναι μεγάλος καθώς η αδυναμία γενίκευσης των οποιονδήποτε συμπερασμάτων είναι εμφανής.

8. Μερικοί δε εξ αυτών (Coombes, Green και Owen 1988, Savage κ.α 1987), τείνουν να ταυτίζουν τις τοπικότητες με τις τοπικές αγορές εργασίας, θεωρώντας ότι οι τελευταίες παρέχουν σημαντικά πλεονεκτήματα, ως χωρικά προσδιορισμένες κοινότητες συμφερόντων.

9. Καθώς δε, η έννοια τους προσδιορίζεται μέσα από την ανάλυση των προτύπων μετακίνησης προς την εργασία, οι δε γεωγραφικές τους διαστάσεις, παρά τις όποιες δυσκολίες και προβλήματα, μπορεί να προσδιορισθούν, μπορεί να ειπωθεί ότι διαμορφώνουν μία συγκεκριμένη βάση ανάλυσης. Η βάση αυτή επιτρέπει τη μελέτη των βασικών φαινομένων των αγορών εργασίας, τη συγκριτική τους θεώρηση και τη συναγωγή συμπερασμάτων σχετικών με τους τρόπους, με τους οποίους οι γενικότερες εξελίξεις διαμορφώνονται και μορφοποιούνται τοπικά.

10. Η έννοια των μη ανταγωνιστικών ομάδων στην αγορά εργασίας εμφανίζεται στην οικονομική σκέψη από τον 19ο αιώνα, στις εργασίες των Mill (1848) και Cairnes (1874).

11. Η έννοια της προβληματικότητας των τοπικών αγορών εργασίας δε θα πρέπει να συνδέεται με διαθέσεις απόρριψής της, αλλά μάλλον με διαθέσεις περαιτέρω διερεύνησης και θεώρησής της, κάτω από διαφορετικούς όρους και προϋποθέσεις.

12. Προκειμένου η διαπίστωση αυτή να γίνει σαφής παρατίθενται μερικοί ορισμοί των τοπικών αγορών εργασίας, όπως εμφανίστηκαν στη διεθνή βιβλιογραφία. Έτσι, ο Kerr (1954:93) θεωρεί ότι τοπική αγορά εργασίας είναι μία περιοχή με δυσδιάκριτα γεωγραφικά και επαγγελματικά όρια, μέσα στην οποία συγκεκριμένοι εργαζόμενοι, κατά συνήθεια, επιθυμούν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους και συγκεκριμένοι εργοδότες να τις προσλάβουν. Ο Robinson (1970:29) θεωρεί ότι, τοπική αγορά εργασίας είναι μία γεωγραφική περιοχή, που περιλαμβάνει το πραγματικό ή εν δυνάμει εργατικό δυναμικό, που η επιχείρηση επιθυμεί να εντάξει στο δυναμικό της, κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες και άλλους εργοδότες με τους οποίους η επιχείρηση ανταγωνίζεται στην εξασφάλιση εργασίας.

13. Τη θεώρηση των τοπικών αγορών εργασίας μέσα από την οπτική των εργοδοτών, υιοθετούν και αξιοποιούν στις εργασίες τους οι Walsh, McGill και Pearson (1981), Pearson (1982) και Pearson και Walsh (1983).

14. Οι κυριότεροι προσδιοριστικοί παράγοντες του μεγέθους και της έκτασης των τοπικών αγορών εργασίας, ιδωμένων από την οπτική των εργαζομένων, είναι το επάγγελμα και οι δεξιότητες, τα υπάρχοντα δίκτυα πληροφόρησης και τα δίκτυα και το κόστος (χρηματικό και ψυχολογικό) μετακίνησης.

15. Η ετερογένεια, η μεταβλητικότητα και οι σημαντικές επικαλύψεις, που τα

πρότυπα μετακίνησης των εργαζομένων επιφέρουν στη σχετική ανάλυση, συνιστούν πηγές σημαντικών προβλημάτων. Το ίδιο μπορεί να υποστηριχθεί και για το γεγονός, ότι διαφορετικές κοινωνικές ομάδες εμφανίζουν διαφορετικά πρότυπα μετακίνησης. Εκτενέστερη αναφορά στα προβλήματα των προτύπων μετακίνησης των εργαζομένων θα επιχειρηθεί σε επόμενο άρθρο, όπου αναλύονται οι μέθοδοι προσδιορισμού των ορίων των τοπικών αγορών εργασίας.

16. Η πιο συστηματική προσπάθεια κριτικής θεώρησης του στατικού χαρακτήρα των τοπικών αγορών εργασίας, μέσα στα πλαίσια των νεοκλασικών θεωρήσεων, επιχειρείται από τον Chesire (1979), (1981). Ο συγγραφέας, προκειμένου να διαμορφώσει ένα πλαίσιο δυναμικής θεώρησης των τοπικών αγορών εργασίας οδηγείται σε δύο βασικές παραδοχές. Η πρώτη αναφέρεται στο γεγονός ότι η εργασία είναι περισσότερο ετερογενής παρά ομοιογενής. Η παραδοχή αυτή, επιτρέπει τη θεώρηση του χώρου ως μίας επί πλέον διάστασης της ετερογένειας της εργασίας, συμπληρωματικής με αυτές, που δημιουργούν τα επαγγέλματα, οι δεξιότητες, οι κοινωνικές τάξεις κ.λπ. Η δεύτερη αναφέρεται στη διάκριση της κινητικότητας της εργασίας, σε συνεχή, η οποία δεν απαιτεί την αλλαγή του τόπου κατοικίας των εργαζομένων και σε ασυνεχή, η οποία απαιτεί την αλλαγή του τόπου κατοικίας. Οι χωρικές διαστάσεις των αγορών εργασίας συνδέονται με την υπερβάλλουσα ζήτηση για εργασία και διαμορφώνονται με όρους κινητικότητας, με την έννοια ποιας μορφής κινητικότητα επικρατεί. Ο δυναμικός αυτός χαρακτήρας των σχέσεων αλληλεπίδρασης των μορφών χωρικής κινητικότητας, δεν επιτρέπει τον προσδιορισμό των ορίων των τοπικών αγορών εργασίας, μέσα από τη χρήση ομοειδών προτύπων μετακίνησης των εργαζομένων, τα οποία, στο βαθμό που χρησιμοποιούνται, είναι είτε αυθαίρετα είτε υπάρχουν μόνο σε μία χρονική στιγμή.

17. Η χρήση χρονολογικών σειρών (μέσα από στοιχεία προερχόμενα συνήθως από διοικητικές υπηρεσίες), παρέχουν σημαντικές πληροφορίες σε σχέση με τις μεταβολές της απασχόλησης και της ανεργίας, σε τοπικό επίπεδο, αλλά συνήθως αδυνατούν να εντοπίσουν τις αιτιώδεις δυνάμεις αυτών των μεταβολών.

18. Η ύπαρξη κόστους πληροφόρησης από την πλευρά των εργαζομένων, σημαίνει ότι υπάρχει ένα όριο, πέραν του οποίου ο εργαζόμενος δεν ενδιαφέρεται για την απόκτηση της. Κάθε επί πλέον μονάδα πληροφόρησης, θα πρέπει να κοστίζει λιγότερο από όσο αναμένεται να κερδίσει ο εργαζόμενος, μέσα από την απόκτησή της.

19. Σε εμπειρικό κυρίως επίπεδο, η αποτελεσματική λειτουργία των τοπικών αγορών εργασίας, μετράται μέσα από τις σχέσεις ανεργίας και κενών θέσεων εργασίας. Θεωρητικά σε μία αποτελεσματικά λειτουργούσα τοπική αγορά εργασίας δεν μπορεί να συνυπάρχουν ανεργία και κενές θέσεις εργασίας. Ανεξάρτητα από τις μεθόδους μέτρησης, η αποτελεσματική λειτουργία των τοπι-

κών αγορών εργασιών σχετίζεται, σύμφωνα με τον Lever (1980), με τρία βασικά χαρακτηριστικά. Πρώτον, με το μέγεθος της αγοράς, δεύτερον, με την ύπαρξη των μονοπωνίων και τρίτον, από την υψηλή κλαδική ομοιογένεια.

20. Για μία αρχική προσέγγιση στις σχετικές μεθόδους, ο ενδιαφερόμενος, μετάξυ άλλων, μπορεί να ανατρέξει και στο Ευστράτογλου (1997).

21. Σε μία προσπάθεια κατανόησης των χωρικών διασπάσεων των αγορών εργασίας ο Morisson (1990) επιχειρεί τη διάκριση των τοπικών, περιφερειακών και χωρικών αγορών εργασίας, μέσα από την θεώρηση των επιστημονικών πεδίων, που εισήγαγαν, αλλά κυρίως χρησιμοποίησαν τους όρους αυτούς. Επισημαίνει ότι, οι όροι εισήχθησαν και διαμορφώθηκαν προκειμένου να ανταποκριθούν σε διαφορετικές θεωρητικές και εμπειρικές απαιτήσεις. Ο όρος τοπικές αγορές εργασίας, χρησιμοποιήθηκε κυρίως από θεωρητικούς των οικονομικών της εργασίας, ο όρος περιφερειακές αγορές εργασίας, από θεωρητικούς της αστικής και περιφερειακής γεωγραφίας και ο όρος χωρικές αγορές εργασίας από ερευνητές της βιομηχανικής γεωγραφίας, στην προσπάθειά τους να ερευνήσουν το πεδίο των επιχειρήσεων, που εγκαθίστανται σε περισσότερες από μία περιοχές.

22. Ασφαλώς οι επιδράσεις αυτές δεν μπορεί να οδηγήσουν από μόνες τους στη μοναδικότητα του τύπου, όπως εύστοχα έχει δείξει η Massey (1983). Η αλληλεπίδρασή τους όμως και οι τρόποι, με τους οποίους εμφανίζονται τοπικά διαμορφώνουν κάτι παραπάνω από ότι το ενδεχόμενο "άθροισμα" τους, παρέχοντας ένα ιδιαίτερο κλίμα. Αυτός είναι κυρίως ο λόγος, για τον οποίο οι τοπικές αγορές εργασίας αποκτούν σημασία. Δεν αντικατοπτρίζουν απλά τις ευρύτερες εθνικές οι διεθνείς τάσεις, αλλά συνιστούν οργανικά πεδία, μέσα στα οποία οι τάσεις αυτές μορφοποιούνται.

23. Η εγκατάσταση βιομηχανιών σε περιοχές όπου εξασφαλίζεται το απαραίτητο (συνήθως φθινό) εργατικό δυναμικό και η εγκατάσταση μεταναστών ή άλλων κατηγοριών εργαζομένων σε περιοχές με φθηνή εργατική στέγη και δυνατήτες εξασφάλισης απασχόλησης, συνιστούν ένα παράδειγμα του τρόπου, με τον οποίο η αλληλεπίδραση εργοδοτών και εργαζομένων εμφανίζεται στο προσκήνιο.

24. Με τη σειρά της η πληροφόρηση, όχι με τη στενή έννοια της ενημέρωσης γύρω από τις ευκαιρίες και δυνατότητες απασχόλησης, αλλά με την έννοια ενός ευρύτερου φάσματος γνώσεων, επιθυμιών και προσδοκιών, διαμορφώνεται τοπικά μέσα από την εμπειρία των ατόμων και ασκεί σημαντική επίδραση στις διαδικασίες αυτές.

25. Για παράδειγμα, η προτίμηση των εργοδοτών στην άντληση κυρίως ανειδίκευτου προσωπικού, από πλησιέστερες στον χώρο εργασίας περιοχές, γεγονός

που στην Ελλάδα επιβεβαιώνεται εμπειρικά στην εργασία των Δεδουσόπουλου και Φωτεινοπούλου (1992), ή ο προσδιορισμός από το κράτος συγκεκριμένων ομάδων - στόχων (άρα και ο αποκλεισμός άλλων ομάδων) για τα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης, συνιστούν διαδικασίες που επηρεάζουν την συμπεριφορά των εργαζομένων.

26. Ακόμη και το ίδιο νοικοκυριό μπορεί να τροφοδοτεί με εργατικό δυναμικό, διάφορα τμήματα των αγορών εργασίας. Ο υπεύθυνος του νοικοκυριού, κατά πάσα πιθανότητα εργαζόμενος με πλήρη απασχόληση, ενώ οι γυναίκες και τα παιδιά σε ευκαιριακές εργασίες ή μερική απασχόληση συνυπάρχουν στο ίδιο νοικοκυριό αλλά εντάσσονται σε διαφορετικά τμήματα της αγοράς εργασίας. Η συμπεριφορά των μεν επηρεάζουν τους δε, διαμορφώνοντας ένα σύνολο διαφορετικών συμπεριφορών. Αλλά και σε επίπεδο συνδικαλιστικής δράσης, η λειτουργία και οι δραστηριότητες των συνδικάτων, επηρεάζουν τη συμπεριφορά άλλων ομάδων στην αγορά εργασίας. Το ίδιο μπορεί να ειπωθεί και για τους τρόπους λειτουργίας, οργάνωσης και έκφρασης πολλών επαγγελματικών κατηγοριών και συμφερόντων.

27. Η διάκριση του πρωτεύοντος από το δευτερεύον τμήμα των αγορών εργασίας, για τους υποστηρικτές των ασυνεχών αγορών εργασίας, διαφοροποιείται σε σχέση με τις αρχικές θεωρήσεις των υποστηρικτών των δυναδικών αγορών εργασίας και τείνει να υποδηλώνει μία γενική ποιτική ζώνη μετάβασης, παρά μία συγκεκριμένη, και σε πολλές περιπτώσεις άκαμπτη, διαχωριστική γραμμή.

28. Η ανεπάρκεια των αναλυτικών σχημάτων κέντρου - περιφέρειας, έχει εντοπισθεί από πολλούς ερευνητές. Μεταξύ αυτών και ο Buck (1979), ο οποίος ισχυρίζεται ότι όχι μόνο τα θεωρητικά σχήματα κέντρου-περιφέρειας δεν επαρκούν να συλλάβουν τη σύγχρονη πραγματικότητα, αλλά και οι δείκτες (εισόδημα, απασχόληση), με τη βοήθεια των οποίων επιχειρείται η διάκριση και ένταξη σ' αυτά, εμφανίζουν σημαντικές ανεπάρκειες, καθώς ενδέχεται, οι όποιοι προσδιορισμοί να υποκρύπτουν σημαντικές κοινωνικές και ταξικές διαφοροποιήσεις. Η ανάλυση των ταξικών χαρακτηριστικών των διάφορων περιοχών, συνιστά τον πλέον αποτελεσματικό τρόπο ελέγχου των περιφερειακών ανισοτήτων.

29. Όπως είναι φυσικό, μία πλήρης θεώρηση της διαμόρφωσης και εξέλιξης των κοινωνικών τάξεων και ταξικών σχέσεων, ξεφεύγει από τους στόχους του άρθρου. Η παρούσα ανάλυση περιορίζεται σε μία γενική θεώρηση των σχέσεων των τοπικών αγορών εργασίας με αυτές των τοπικών κοινωνικών δομών και τάξεων. Στα πλαίσια αυτής της θεώρησης επιχειρείται να δειχθεί, κάτω από ποιους όρους, οι σύγχρονες καπιταλιστικές σχέσεις, οδηγούν στην αυξανόμενη σημασία των ταξικών δομών.

30. Στις κατηγορίες αυτές εντάσσονται συνήθως τα διευθυντικά στελέχη, οι σύμβουλοι των επιχειρήσεων, οι "managers", αλλά και οι εργοδότες, μικρών επιχειρήσεων και βιοτεχνιών, που εργάζονται στην ίδια διαδικασία με τους εργαζόμενους τους. Στις περισσότερες αυτές κατηγορίες, ενώ τα άτομα δεν είναι κάτοχοι των μέσων παραγωγής, αλλά ούτε και "παραγωγοί" υπεραξίας, μπορεί να κατέχουν ιδιαίτερη δύναμη και κύρος και να ασκούν σημαντική επίδραση στην παραγωγική διαδικασία. Με άλλα λόγια, οι ταξικοί διαχωρισμοί δεν είναι πλέον απόλυτα διακριτοί, μέσα από οριζόντιες διακρίσεις, που ανταποκρίνονται στη θέση των ατόμων μέσα στις παραγωγικές κοινωνικές σχέσεις, αλλά περισσότερο μέσα από ανισότητες, οι οποίες διαμορφώνουν ομάδες (κατηγορίες), που τέμνουν και πολλές φορές συγχέουν τις παραδοσιακές ταξικές διακρίσεις.

31. Πολλοί ερευνητές (Parkin 1974, Kreckel 1980 κ.α) υποστηρίζουν ότι η επαγγελματική κατανομή της απασχόλησης, λόγω της δυνατότητας ιεράρχησης που παρέχει, εμφανίζει πλεονεκτήματα έναντι της αντίστοιχης κλαδικής, στην ανάδειξη των ταξικών χαρακτηριστικών. Οι υποστηρικτές της κλαδικής ανάλυσης (Massey 1982, 1983, κ.α), θεωρούν ότι η κλαδική αναδιάρθρωση μπορεί να θεωρηθεί ως διαδικασία ταξικής αναδιάρθρωσης, ή άλλως ως μηχανισμός, μέσα από τον οποίο οι κοινωνικές δομές αναμορφώνονται και οι κοινωνικές σχέσεις μεταβάλλονται.

Βιβλιογραφία

- Ashton, D.N., Maguire M.J., (1984): "Dual Labour Market Theory and the organization of Local Labour Markets". *International Journal of Social Economics*, (11):(7):106 - 120.
- Βαίου, Ν., Χατζημιχάλης Κ., (1990): "Τοπικές αγορές εργασίας και άνιση περιφερειακή ανάπτυξη στην Βόρεια Ελλάδα". *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, (77): 15-61.
- Βαίου, Ν., Χατζημιχάλης, Κ., (1997): "Με την ραπτομηχανή στην κονζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς. Πόλεις, Περιφέρειες και Άτυπη Εργασία". Αθήνα, Εξάντας.
- Berner, E., Korff, R., (1995): "Globalization and local resistance: The creation of localities in Manila and Bangkok." *International Journal of Urban and Regional Research*, (19):208-222.

- Bradley, T., (1984): "Segmentation and the local labour markets." in: Bradley T, Lowe P, (eds): *Locality and rurality: Economy and Society in rural regions*. Geo Books. England.
- Bunting, R.L., (1962): "Employers orientation in local labour markets." Chapell Hall, University of California Press.
- Burchell, B., Rubery, J., (1990): "An empirical investigation into the segmentation of labour supply." *Work, Employment and Society*.
- Γετίμης, Π., (1989): "Χωρικές διαστάσεις των αγορών εργασίας και τοπικό κράτος στην Ελλάδα." Στο: Τάτσος Ν, (Επ.): *Θέματα τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης*. Αθήνα, ΕΕΤΑΑ.
- Cairnes, J., (1874): "Some leading principles of political economy". London, McMillan.
- Campell, M., (1992): "A strategic approach to the local labour market." In: Campell M, Duffy K, (eds): *Local Labour Markets: Problems and Policies*. Longman, Great Britain.
- Campell, M., Duffy, K., (eds) (1992) : *Local Labour Markets: Problems and Policies*. Longman, Great Britain.
- Cheshire, P., (1979): "Inner areas as spatial labour markets: a critique of the Inner area studies." *Urban Studies*, (16):29-43.
- Cheshire, P., (1981): "Inner areas as spatial labour markets: a rejoinder." *Urban Studies*, (18):227-229.
- Clark, G.L., (1983a): *Fluctuations and rigidities in local labour markets. Part 1: Theory and evidence. Enviroment and Planning A*, (15): 165-185.
- Clark, G.L., (1983b): *Fluctuations and rigidities in local labour markets. Part 2: reinterpreting contracts. Enviroment and Planning A*, (15): 365-377.
- Clark, G., Gertler, M., (1983): "Local Labour Markets: Theories and policies in the U.S.A during the 1970s." *Professional Geographer*, (35): 274-285.
- Cochrane, A., (1987): "What a difference that place makes: The new structuralism and Locality." *Antipode*, (19):354-363.
- Conti, S., (1989): "Labor market models in their spatial expression." in: Linge G.J.R, van der Knaap G.A, (eds): *Labour, Enviromental and Industrial Change*. Routledge.
- Cooke, P., (1983a): *Theories of planning and spatial development*. London, Hutchinson.
- Cooke, P., (1983b): "Labour market discontinuity and spatial develop-

- ment." *Progress in human geography*, (7):543-565.
- Cooke, P., (1986): "The changing urban and regional system in the United Kingdom." *Regional Studies*, (20): 243-251.
- Cooke, P., (1987a): "Clinical inference and Geographic theory." *Antipode*, (19):69-78.
- Cooke, P., (1987b): *Research policy and review 19*. "Britain's new spatial paradigm: technology, locality and society in transition." *Environmental and Planning A*, (19):1289-1301.
- Cooke, P., (1989): "Locality, economic restructuring and world development." in: Cooke P, (ed), *Localities, the changing face of urban Britain*. London, Unwin Hyman.
- Coombes, M., Green, A.E., Owen, D.W., (1985): "Local labour market areas for different social groups." *Discussion paper No 74*, University of Newcastle Upon Tyne.
- Coombes, M., Green, A.E., Owen, D.W., (1988): "Substantive issues in the definition of Localities: Evidence from Sub-Group Local Labour Market Areas in the West Midlands." *Regional Studies*, (22):303-318.
- Cox, K., Mair, A., (1989): "Levels of abstraction in locality studies." *Antipode*, (21):121-132.
- Cox, K., Mair, A., (1991): "From localized social structure to localities as agents." *Environmental and Planning* (23):197-213.
- Δεδουσόπουλος, Α., (1994): *Διερεύνηση των αναγκών τεχνικής-επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης σε τοπικό επίπεδο*. Αθήνα, ΤΕΔΚΝΑ, Π.Ε.Τ.Α.
- Δεδουσόπουλος, Α., Φωτεινοπούλου, Κ., (1992): *Έρευνες της τοπικής αγοράς στην Ν. Ιωνία και στην Καλαμάτα*. Αθήνα.
- Ευστράτογλου, Α., (1997): *Επαγγελματική κατάρτιση και δομές των αγορών εργασίας. Η περίπτωση της Θεσσαλίας*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Ευστράτογλου, Α., (1999): *Θεωρίες των αγορών εργασίας*. Υπό δημοσίευση. Τετράδια Εργασίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Goldner, W., (1955): "Spatial and locational aspects of metropolitan labour markets." *The American Economic Review*, (45):113-128
- Goodman, J.F.B., (1970): "The definition and analysis of local labour markets: some empirical problems." *British Journal of Industrial Relations*, 179-198.
- Gregory, D., Urry, J., (1985): *Social relations and spatial structure*. Basington, Macmillan.

- Gregson, N., (1987): "*The CURS initiative: Some further comments.*" *Antipode*, (19):364-370.
- Hamersmeth, D., Goldfarb, R., (1970): "*Manpower Programs in a local labour market: A theoretical note.*" *American Economic Review*, 706-709.
- Hanson, S., Pratt, G., (1992): "*Dynamic dependencies: A geographical investigation of local labour markets.*" *Economic Geography*, (68):373-405.
- Hasluck, C., Duffy, K., (1992): "*Explaining the operation of local labour markets.*" In: Campbell M., Duffy K., (eds): *Local Labour Markets: Problems and Policies*. Longman, Great Britain.
- Hagthorn, G., Peck, J., (1996): "*Geographies of Labour Market Governance.*" *Regional Studies*, (30): 319-321.
- Hunter, L.C., (1969): "*Planning and the labour market.*" in: Orr S.C., Cullinsworth J., (eds): *Regional and urban studies*. George Allen and Unwin, Glasgow.
- Hunter, L.C., Reid, G.L., (1956): *Urban worker mobility*. OECD, Paris.
- Jonas, A., (1988): "*A new regional geography of localities.*" *Area*, (20):101-110.
- Jonas, A., (1996): "*Local Labour Control Regimes: Uneven Development and the Social Regulation of Production.*" *Regional Studies*, (30):323-338.
- Kerr, C., (1954): "*The Balkanization of the Labour Markets.*" In Bakke e.a. *Labour Mobility and Economic Opportunity*. Chapman & Hall, LTD London.
- Kreckel, R., (1980): "*Unequal opportunity structure and labor market segmentation.*" *Sociology*, (14):525-550.
- Lever, W., (1980): "*The operation of local labour markets in Great Britain.*" *Papers of the Regional Science Association*, (44):37-55.
- Lovering, J., (1989): "*Postmodernism, Marxism and Locality research: The contribution of critical realism to debate.*" *Antipode*, (21):1-12.
- Martin, R.L., (1986): "*Getting the labour market in geographical perspective.*" *Environment and Planning A*, (18):569-572.
- Massey, D., (1982): "*Industrial restructuring as class restructuring: Production decentralization and local uniqueness.*" *Regional studies*, (17): 73-89.
- Massey, D., (1983): "*The shape of things to come.*" *Marxism Today*, May, 12-17.

- Massey, D., (1984): *Spatial divisions of labour: Social structures and the geography of production*. London, Macmillan.
- Massey, D., (1985): "New directions in space." In: Gregory D, Urry J, (eds): *Social relations and spatial structure*. Bashington, Macmillan.
- Massey, D., (1991): "The political place of locality studies." *Enviromental and Planning* (23):155-164.
- Massey, D., (1993): "Questions on locality." *Geography*, (78):142-149.
- Mill, J.S., (1848): *Principles of political economy with some of their application to social philosophy*.
- Morrison, P., (1990): "Segmentation theory applied to local, reginal and spatial labour markets." *Progress in Human Geography*, (14): 488-528.
- Newby, H., (1986): "Locality and Rurality: The restructuring of rural social relations." *Regional Studies*, (20):209-215.
- Pearson, R., (1982): *Local labour market planning in Europe*. Institute of Manpower Studies and Commission of the European Community. Brussels.
- Pearson, R., Walsh, K., (1983): "How to analyze your Local Labour Market." Institute of Manpower Studies, Gower.
- Peck, J., (1989): "Reconceptualizing the local labour market: space, segmentation and the state." *Progress in Human Geography*, (13):42-61.
- Peck, J., (1990): "The state and the regulation of the local labor markets: observations on the geography of the Youth Training Scheme." *Area*, (22):17-27.
- Peck, J., (1994): Regulating labour: "The social regulation and reproduction of local labour markets." In: Amin A, Thift N, (eds): *Globalization, Institutions and Regional Development in Europe*. Oxford University Press, Oxford.
- Pred, A., (1984): "Place as historical contignet process: Structuration and the time geography of becoming places." *Annals of the Association of American Geographers*, (74):279-297.
- Reynolds, L.G., (1951): *The structure of the labour markets*. New York,
- Robertson E.J, (1970): "Local labour markets and plant wage structures: an introduction." In: Robinson D, (ed): *Local Labour Markets and wage structures*. London, Gower Press.
- Robinson, D., (1967): *Myths of the Local Labour Markets*. Personal.
- Robinson, D., (1970): *Local Labour Markets and wage structures*. London, Gower Press.

- Sauders, P., (1985): "Space, the city and Urban Sociology." In: Gregory D, Urry J, (eds), *Social relations and spatial structures*. Basingtone, Macmaillan.
- Savage, M., Barlow, J., Duncan, S., Saunders, P., (1987): "Locality research: the Sussex programme on economic restructuring, social change and the locality." *Quarterly Journal of Social Affairs*, (3):27-51.
- Sayer, A., (1985): "The difference that space makes." in: Gregory D, Urry J, (eds), *Social relations and spatial structures*. Basingtone, Macmaillan.
- Sloane, P., Murphy, P., Theodossiou, I., White, M., (1993): "Labour market segmentation: a local labour market analysis using alternative approaches." *Applied Economics*, (25):569-581.
- Smith, N., (1987): "Dangers of the empirical turn: Some comments on the CURS initiative." *Antipode*, (19):59-68.
- Storper, M., Walker, R., (1983): "The theory of labour and the theory of location." *International Journal of Urban and Regional Research*, (7): 1-43.
- Thift, N., (1983): "On the determination of social action in space and time." *Enviroment and Planning D: Society and Space*, (1):23-57.
- Urry, J., (1981): "Localities, Regions and Social Class." *International Journal of Urban and Regional Research*, (5):456-474.
- Urry, J., (1985): "Social relations, space and time." In: Gregory D, Urry J, (eds): *Social relations and spatial structure*. Bashington, Macmillan.
- Urry, J., (1986): "Locality research: The case of Lancaster." *Regional Studies*, (20):233-242.
- Urry, J., (1987): "Society, space and locality." *Enviroment and Planning D*, (5):435-444.
- Vance, J., (1960): "Labor-shed, employment field and dynamic analysis in Urban geography." *Economic Geography*, (36):189-220.
- Walsh, K., McGill, D., Pearson, R., (1981): *The Methodology of Labour Market Analysis*. Institute of Manpower Studies.